

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

**КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНЫН
ПРОГРАММАСЫ**

(Жалпы орто билим берүүчү кыргыз мектептеринин X- XI класстары үчүн)

*Кыргыз билим берүү академиясынын
Окумуштуулар кеңешинин чечими,
Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим
Министрлигинин буйругу менен бекитилген*

Оңдолуп, толукталып бешинчи басылышы

Бишкек – 2017

Т ү з ү ч ү л ө р :

Советбек Байгазиев—филология илимдеринин доктору,
профессор,
Абдыкерим Муратов—педагогика илимдеринин доктору.

Программанын бул жолку басылышында КРдин Билим берүү жана илим министрлиги 2012-2013-окуу жылына бекиткен окуу планы жана мугалимдердин, педагогикалык коомчулуктун ой-пикирлери эске алынып, алымча-кошумчалар, толуктоолор киргизилип, мектепте адабий билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын жол-жоболору эске алынды.

ТҮШҮНҮК КАТ

Кыргыз адабияты курсунун негизги мазмунун байыркы доордогу жана орто кылымдардагы адабий мурастардын үлгүлөрү, улуттук фольклор, акындар поэзиясы, жазма адабиятыбыздын жана профессионал көркөм сөз өнөрүбүздүн чыгармалары түзөт. Программада батыш классикасынын айрым үлгүлөрү да орун алды. Ошондой эле окуучулардын тарыхый акыл-эсин, регионалдык өзүн-өзү аңдап түшүнүүсүн жана адабий-эстетикалык кругозорун өстүрүү максатында түрк калктарынын жана чыгыш классикасынын үлгүлөрүнө да кеңири орун берилди.

Өспүрүм балдардын жаш өзгөчөлүгү жана окурмандык кызыкчылыктары эске алынып, фантастикалык чыгармалар мурдагыга караганда көбүрөөк орун алды. өткөн тоталитардык доордо коммунисттик идеология тарабынан тыюу салынган кыргыз акын, жазуучулары жана алардын адабий мурастары программага киргизилди.

Мурда колдонулуп келген программанын негизинде мезгил талабына ылайык олуттуу түрдө өзгөрүлүп, кайрадан түзүлгөн бул программа идеологиялык, саясий догмалардын, соцреализмдин официалдуу категорияларынан оолак турат.

Программа үчүн көркөм чыгармаларды тандап алууда төмөндөгүдөй чен-өлчөмдөр жетекчиликке алынды:

- адеп-ахлактык чен-өлчөм: чыгарманын бийик моралдык-этикалык асыл нарктарга, гуманисттик идеяларга тарбиялоочу мүмкүнчүлүгү, тарбиялык – таанытуучулук потенциалы;
- эстетикалык-көркөмдүк чен-өлчөм: чыгарманын көркөм формасынын кооздугу жана анын окурмандар арасындагы рейтингинин жогорулугу;
- лингвистикалык чен-өлчөм: адабий тилдин нормасынын жалпы калк үчүн мүнөздүүлүгү;
- психологиялык-педагогикалык чен-өлчөм: чыгарманын окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө, кабылдоо мүмкүнчүлүгүнө, таанып-билүүчүлүк кызыкчылыгына, муктаждыгына ылайык келиши;
- жанрдык-тематикалык чен-өлчөм: чыгармалардын жанрдык жана тематикалык ар түрдүүлүгү.

Тандалып алынган адабий материалдарды жайгаштыруу дидактиканын принциптеринин негизинде ишке ашырылды. Чыгармалар окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша жайгаштырылып, тили, сюжети, мазмуну, образдар системасы, проблемасы боюнча жөнөкөйдөн татаалга, жеңилден оорго карай, улам класстан класска өсүп жүрүп отурат. Адабияттын теориясы боюнча түшүнүктөр да жөнөкөйдөн татаалга карай улам кеңейтилди жана тереңдетилди.

Программа хронологиялык-тематикалык принциптерди, чыгармаларды адабий тарыхый негизде үйрөнүүнү негиз кылып алды.

Программада адабиятты үйрөнүү үч этапка бөлүнөт:

I этап. V- VII класс. Адабияттык окуу курсу (литературное чтение).

II этап. VIII – IX класс. Тарыхый-адабий курстун элементтерин ичине алган, системалык курска жакындатылган адабияттык окуу.

III этап. X–XI класс. Кыргыз адабиятынын системалуу курсу. Адабият курсунун структуралык бөлүктөрүн, өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен V–VII класстар үчүн окуу китеби эмес, хрестоматия-окуу китеби, VIII – IX класстар үчүн адабий-тарыхый процессти системалуу курс түрүндө кыскача баяндаган жана айрым чыгармалардын адаптацияланган үлгүлөрүн, урунттуу, мүнөздүү үзүндүлөрүн камтыган, окуу хрестоматиясынын элементтерин ичине алган окуу китеби. X–XI класстар үчүн тарыхый-адабий курстун окуу китеби түзүлөт жана жазылат.

Адабиятты окутууда жогорку үч этап кандай өзгөчөлүктөргө ээ экендигин өзгөчө мааниге ээ.

I этап – бул адабияттык окуу. Мында окуучулар айрым-айрым чыгармалар, алардын үзүндүлөрү, жомок, макал-ылакап жана башка жеке-жеке жанрлар, ал жанрлардын эреже-жолуна ылайык жазылган, түзүлгөн кээ бир көркөм дөөлөттөр менен таанышат. Адабият теориясынан элементардык маалымат алышат. Бул класстарда жазуучунун жандуу сөзүн добушун чыгарып окуу, үн кубултуп көркөм окуу чоң орунду ээлейт. Текстти көркөм окуу жагынын мугалим окуучуларга үлгү бериши керек. Адабий текстти үйрөнүү, көркөм окуу, тилдик талдоо чыгарманы аналитикалык талдоолор менен айкалыштырылышы максатка ылайыктуу. Адабий каарман, көркөм чыгарманын жанрлары, тектери, түрлөрү, алардын айрымасы, сюжет, троп жана анын түрлөрү жөнүндө биле баштайт.

II этап – бул адабияттын спецификасына, образдар системасына, чыгармалардын мазмунуна тереңдеп кире турган мезгил. Үн кубултуп көркөм окуу бул этапта да маанисин жоготпойт. Жазуучунун чыгармасын, адабиятты, адабий процессти доор, коомдук-тарыхый мезгил менен байланышта үйрөнүүгө алгачкы чалгын чалынат. Автордун биографиясынан окулуучу чыгармага байланыштуу кыска маалыматтар берилет.

III этапта көркөм чыгармаларды тарыхый-адабий негизде үйрөнүү системалык мүнөзгө өтөт. Искусствонун турмуш менен байланыштуулук принциби жетекчиликке алынат. Класста чыгарманын эстетикалык жана адеп-ахлак проблемаларына көңүл буруу өзгөчө актуалдашат. Жазуучунун өмүр-баяны доор жана окулуучу чыгармалары менен байланышта каралат. X–XI класстардын адабият курсу обзордук жана монографиялык темаларды ичине алат. Адабий обзорлордо ошол мезгилдик тилкенин социалдык тарыхый өзгөчөлүгүн, учурдун коомдук-саясий, рухий эстетикалык таламдарынын адабияттын тематикасына жана проблемасына тийгизген таасири, чыгармалардын, адабий-көркөм процесстин мүнөздүү касиеттери кыска, так сыпатталат. Айрым этаптык мүнөздөгү урунттуу чыгармаларга кыскача токтолуп, алардын жалпы адабий өнүгүштөгү ордун белгилеп көрсөтүү максатка ылайык.

Программада акын, жазуучулардын өмүрүн жана чыгармачылыгын үйрөнүүнүн үч түрү сунуш кылынды. Биринчи: акын, жазуучулардын өмүрүнөн, чыгармачылыгынан өтө кыскача кабар берүү (бул айрыкча V- VII класстар үчүн). Экинчи: акын, жазуучулардын өмүрү, чыгармачылыгы маалымат түрүндө. Үчүнчү: акын, жазуучулардын өмүрү жана чыгармачылык жолу кененирээк мазмунда.

Биринчи учурда, өтүлүп жаткан чыгармага байланыштуу жазуучунун өмүрү, чыгармачылыгынын урунттуу учурунан кабар берилет. Экинчи учурда, өмүрүнө жана чыгармачылыгына жалпы мүнөздөмө айтылат. Мугалим жазуучунун жалпы адабий портретин тартууга аракет кылат, анын өмүрүндөгү жана чыгармачылыгындагы айрым мүнөздүү учурларды кыска жана кызыктуу баян этет.

Үчүнчү учурда, жазуучунун өмүрү, адабий-коомдук ишмердиги, чыгармачылыгы толук үйрөтүлөт. Адабий-коомдук орду, чыгармачылыгынын жалпы улуттук маданияттагы, жалпы адабий процесстеги мааниси аныкталат. өмүрбаянды окутууда, эң ириде, жазуучунун ички дүйнөсүн, адамдык касиетин, граждандык жүзүн окуучуларга жеткирүү керек. Жазуучунун өмүр жолун кургак маалыматка айландырууга болбойт. Окуу китептеринин авторлору мурдагы окуу китептеринде баяндалгандарды кийинкисинде кайталабашы керек. Ошол эле кезде ар бир эле акын же жазуучунун баскан өмүрү окуучуларга үлгү боло алат деген ойдо болбошубуз керек.

Жазуучунун таржымалын, чыгармачылык жолун талдап түшүндүрүүдө тарыхый принципти кармануу зарылдык болуп саналат. Сөз чеберинин чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн, идеялык-эстетикалык салттарын, жанрдык-тематикалык кызыкчылыктарын, көркөм ойлоо деңгээлин, ийгилик-кемчиликтерин, сүрөткердик манерасын, граждандык умтулуштарын түшүндүрүүдө, аларды ошол сөз чебери жашаган доордун жалпы рухий атмосферасы, башкы коомдук тенденциялары, социалдык-психологиялык, мезгилдин саясий, чөйрөнүн тарыхый бөтөнчөлүгү, улуттук адабий-эстетикалык өсүштүн абалы, адабий-маданий өз ара карым-катыштардын арымынын даражасы менен тыгыз бирдикте кароо керек.

Сүрөткердин өмүрү менен чыгармачылыгы жөнүндөгү аңгеменин эмоционалдуулугун, таасирдүүлүгүн арттырып, мазмунун тереңдетүүдө, жазуучу жөнүндөгү эскерүүлөрдөн, өзүнүн афоризмдеринен, күндөлүгүнөн, жеке турмушундагы, коомдук ишмердигиндеги, чыгармачыл өнөрканасындагы элдик баалардан, сейрек сүрөттөр болсо, алардан пайдалануунун мааниси чоң. Айрым жерлерде жазуучулардын туулган, жашаган, эмгектенген жерлерине крайтаануу саякаттарын уюштуруу да жакшы натыйжа берет.

Адабиятты окутуунун кайсы гана этабында болбосун, чыгарманын көркөм образын, эстетикалык сулуулугун анын идеялык адеп-ахлактык мазмуну менен бирдикте окутуп үйрөтүүгө көңүл буруу зарыл. Көркөм чыгарманы идеялык-тематикалык планда гана талдап, көркөм формасын унутта калтыруу – адабияттын образдык спецификасын унутуу деген сөз. Адабиятты окуп жатып, окуучу сөз даамын татсын, көркөм образдан рахат алсын, жазуучунун тилине тамшансын, сөз байлыгы өссүн, каармандар менен кошо толгонсун, күлсүн, ыйласын жана алар менен бирге азапка кабылсын, турмуштук татаал суроолорго жооп издесин, адабий табити тарбиялансын, эң негизгиси, руху арууланып, инсан катары өссүн, ошол өсүүдө окуган адабий чыгармасы көмөк көрсөтсүн. Бул үчүн окутуунун ийкемдүү формаларын, методдорун, каражаттарын, жаңы ыкмаларын колдонуу талап кылынат. Лекция, диспут, семинар, сабак-сахна, сабак-конференция, адабий викторина, сабак-тегерек үстөл сыяктуу жана башка

салттык жана интерактивдүү формаларды, ыкма-жолдорду активдүү пайдалануу, окуучулардын өз алдынча иштешине, доклад, реферат, билдирүү, рецензия, аннотация, изложение жазышына көбүрөөк көңүл буруу жакшы натыйжаларды берет.

Окуучунун мамлекеттик тилде бай лексика менен сабаттуу сүйлөй жана жаза билиши адабиятты мектепте сабаттуу окутууга байланыштуу экенин эстен чыгарбоо керек.

«Манас», «Семетей», «Сейтек» эпосторун окутууда мугалим алардын мерчемдүү, түйүндүү, борбордук өзөк окуяларын негиз кылып алат. Калган окуяларына обзор берип, окуучуларга аларды өз алдынча окууга сунуш кылат. Эпосту майда-баратынан өйдө бүт үйрөнүү чакан окуу сааттарынын ичинде мүмкүн эмес.

Адабий-теориялык түшүнүктөр адабий билим берүүнүн составдык бөлүгү гана эмес, адабияттын мектептик курсунун өзүнчө бир илимий негизги базасы болуп эсептелет. Адабият теориясысыз көркөм сөз өнөрүнүн образдык-эстетикалык жаратылышын закон ченемдүүлүктөрүн талдап түшүнүү, демек, эстетикалык табити өнүккөн, көркөмдүк жактан билимдүү, маданияттуу окуучуну тарбиялоо мүмкүн эмес. Класс жогорулап, улам жаңы чыгармаларды окуп үйрөнгөн сайын окуучунун адабият теориясы боюнча алган билими кеңейип, тереңдеп отурат.

Адабий-теориялык аныктамалардын конкреттүү көркөм тексттен бөлүнүп, схоластикалык түрдө үйрөнүлүшүнө жол берилбөөгө тийиш. Адабий-илимий түшүнүктөрдү кабылдоо, үйрөнүү, түшүнүк-жоболорду практикалык түрдө өздөштүрүү жөнүндөгү методикалык принцип сакталган учурда, башкача айтканда, илимий аныктамалар конкреттүү чыгарманын тажрыйбасына, образдык табиятына, жанрдык касиетине таянып үйрөнүлгөндө, адабий-теориялык түшүнүктөрдү окутууда жөнөкөйдөн татаалга, жеңилден оорго жетелеген дидактикалык эреженин талаптарын туруктуу кармаган учурда гана ийгиликтүү, жемиштүү боло тургандыгын тажрыйба ачык далилдейт. Окуучуларды теориялык түшүнүктөрдү практикада колдоно билүүгө жатыктыруу, машыктыруу дайыма көңүлдүн борборунда болуш керек. Талдалып, аныктама берилген негизги теориялык түшүнүктөр ошол аныктама берилген боюнча өз ордунда кыймылсыз калып калбастан, андан ары кыймылга келтирилип, жаңы көркөм кубулуштарды талдоого колдонулуп, улам байытылып, окуучунун аң-сезимине, практикалык көндүмдөрүнө сиңирилип турууга тийиш. Баланын адабий билимин класстан тышкары окулуучу көркөм чыгармалар толуктайт. V- IX класстарда окуучулардын класстан тышкары окуган чыгармаларын талдоо үчүн атайын сааттар бөлүнгөн. Сунуш кылынган тизмедеги адабияттарды жергиликтүү шартка, мектеп китепканасынын мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык, мугалим жана окуучулар макулдашуу жолу менен тандап алат. Чыгармаларды тандоодо биринчи кезекте алардын көркөмдүк кунарына, темасына, актуалдуулугуна, таанытуучулук, тарбия берүүчүлүк мүмкүнчүлүгүнө жана тилдик байлыгына көңүл бурулушу керек. Класстан тышкаркы окуу үчүн зарыл болгон учурда мугалим жана окуучулар өздөрү каалаган, тизмеде болбогон чыгармаларды да тандап алышса болот.

Адабият боюнча окуучулардын билиминин тереңдешине жана кеңейишине техникалык жана көрсөтмө каражаттар, кино, радио жана телеберүүлөр, компьютер, Интернет, видеотасмалар менен иш жүргүзүү чоң мааниге ээ болот. Адабият сабагын класстан тышкары ийрим иштери, адабий кечелер, диспут, КВН, музейлерге, концерт, кинотеатрларга, адабияттык жайларга экскурсияга баруу, эл арасында китепти пропагандалоо жана кошумча, тандоо сабактарын өткөрүү менен терең айкалыштыруу зарыл. Эл арасындагы оозеки адабиятты жыйноого да өзгөчө маани берүү кажет.

Предмет аралык байланыштын зарылдыгын эске тутуп, адабият сабагын кыргыз тили, тарых, сүрөт, музыка, адеп, орус тили жана адабияты ж.б. предметтер менен байланыштыруу жемиштүү натыйжа бермекчи.

Программанын акырында мугалимдер үчүн эстетика, адабият таануу, сын боюнча адабияттардын жана урунттуу илимий-методикалык эмгектердин, көрмө жана укма каражаттардын толук эмес тизмеси сунуш кылынды, муну толуктоо мугалимдин милдети.

Ошондой эле программада окуучулардын билимине, билгичтигине коюлуучу негизги талаптар орун алды.

Акырында, педагогдорду эскерте турган нерсе, класстарда чыгармаларды үйрөнүүгө бөлүнгөн сааттар болжолдуу болуп эсептелет, зарылдыгына карай бөлүнгөн сааттарды өз алдынча өзгөртүүгө, чыгармадан чыгармага сыйлыгыштырууга мүмкүнчүлүк берилет. Чыгармаларга бөлүнгөн сааттардан үлөштүрүп, жазуу жумуштарын жүргүзөм десе мугалимдин эрки. Бирок программадагы бардык чыгармаларды окутуп, талаптарды аткарууга мугалим милдеттүү, себеби, олимпиадалардан, жогорку окуу жайларына кирүү үчүн тесттердин, билеттердин негизин ушул материалдар түзөт, дилбаяндар да ушул программанын мазмунуна ылайык гана түзүлөт.

Программаны түзүүдө республиканын көптөгөн аймактарынын кыргыз тили жана адабияты мугалимдеринин сунуштары, УИАнын окумуштууларынын, жогорку окуу жайларынын илимпоз-педагогдорунун пикирлери, сунушу эске алынды.

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНЫН СИСТЕМАЛЫК КУРСУ

(X-XI КЛАССТАР)

X КЛАСС (102 саат)

XIX-XX кылымдардагы кыргыз жазма адабиятына жалпы обзор (1 саат).

Кыргыз элинин тарыхый басып өткөн жолу жана андагы жазманын мааниси. Жазма адабий мурастар. XIX кылымдагы кыргыз жазма адабиятына жалпы мүнөздөмө. Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Тоголок Молдо, Осмонаалы Сыдык уулу, Белек Солтоноев, Казыбек, Ысак Шайбеков ж.б. жазгыч акындардын чыгармачылык жакындыктары жана өз алдынчалыктары. Алар билим алган чөйрө, китептер, окуу жайлары. Чыгармачылык булактарынын окшоштугу. Фольклордук таасирлер, диний мотивдер. «Замана» багыты. Оош-кыйыш мезгилди, орустардын келишин, Кокон хандыгын чагылдырууда жазгыч акындардын чыгармачылык жактан жакындыгы. Жазгыч акын-жазуучулардын чыгармаларынын кийинки тагдыры: советтик мезгилде «кара сандыкка» камалышы жана соңку жылдарда кайрадан азаттыкка чыгышы.

Адабият теориясынан. Жазма жана оозеки адабият жөнүндө түшүнүк.

Молдо Нияз. өмүрү жана чыгармачылыгы¹. «Санаттар», «Даткайым сулуу» (3 саат).

«Санаттар» - Молдо Нияздын чыгармачылык бийиктигинин бир чокусу катары. Элдик оозеки поэзиянын жана Чыгыш жазма адабиятынын таасири. Санаттарда адамдардын жүрүш-турушу, жалпы коомдун нравалык жүзү жөнүндө ой. Ислам дининин жол-жоболору жана акындын чыгармачылыгы. «Бу дүйнө – тиги дүйнө» ойлору. Инсан трагедиясынын чагылдырылышы.

«Даткайым» - ургаачы сынын даңазалаган чыгарма, андагы аял, эне, жар, сулууулук, акылмандык, адамгерчилик жөнүндө ырчылык көз караш.

Кошумча окуу үчүн. Молдо Нияз «Кымча бел», Туяк ырчынын заман темасындагы ырлары.

Нурмолдо. өмүрү жана чыгармачылыгы. «Наадан менен пайгамбар», «Нурмолдонун нускалары» (3 саат).

Акындын өмүр баянындагы өзгөчө жагдайлар. Агартуучулук жана акындык тагдыры.

«Наадан менен пайгамбар» деген ырынын адеп-ахлактык мааниси, пайгамбардын токтоолугу, сабырдуулугу, акылдуулугу. Пайгамбардын бүгүнкү адамдарга айткан нускасы жана азыркы адамдардын ал ибаратка мамилеси.

«Нурмолдонун нускоолору» деген ырлар түрмөгүнүн этикалык сабактары. Адам темасы. Акындын оюнун бийик философиясы. Нурмолдонун педагогикалык-философиялык гуманизминин этикалык-философиялык тамырлары. Акындын ырларынын тилдик каражаттары.

Молдо Кылыч. өмүрү жана чыгармачылыгы. Казалдары: «Зар заман», «Буудайык», «Бүркүттүн тою» (4 саат).

«Зар заман» - Молдо Кылычтын мурастарын «кара сандыкка» каттырган чыгарма. Казалда өз доору жана эл турмушу жөнүндө реалдуу сүрөттөөлөрдүн камтылышы жана «замана» темасынын андан ары улантылышы. өткөн турмуш жана келечек, дин жана илим, инсан жүрүм-туруму жана калктын салт-санаасы жөнүндө акындын толгонуулары. Поэманын көп темалуулугу, формалык өз алдынчалыгы.

«Буудайык» - элдик сюжеттин негизинде жазылган поэма. Казалда адам менен жаратылыштын ортосундагы гармониянын ачылышы, экологиялык катастрофанын себепчиси адам ыйманы экендигин көрсөтүү. Канаттуулар дүйнөсүнө акындын сүңгүп кириши.

«Бүркүттүн тою» - аллегориялык каймана айтылган казал. Уруучулук – феодалдык доордун өзгөчөлүгү, той жана андагы социалдык жиктелүүнүн даана көрүнүшү. Куштардын мүнөздөмөсү жана алардын образдарынын тамсилдик, философиялык, турмуштук маанилери.

Чыгармачылык жалпы өзгөчөлүгү.

Кошумча окуу үчүн. Молдо Кылыч «Керме тоо», «Жинди суу».

---

¹ X-XI класстарда акын-жазуучулардын өмүрү, чыгармачылыгы кеңири өтүлөт, зарылдыгына карап атайын бир саат бөлүүгө да болот.

Тоголок Молдо. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Куштардын аңгемеси», «Талым кыз менен Көбөктүн айтышканы», «Жер жана анын балдары», «Кемчонтой», «Үрпүкан», «Эшек менен булбул» (6 саат).

Бийлик талаш, жер талаш проблемасы «Куштардын аңгемеси» поэмасында. Канаттуулардын экиге: суу куштарына жана боз куштарга бөлүнүшү жана алардын кайманалык мааниси. Чыгармада ынтымак-ырыска чакыруу идеясы.

«Талым кыз менен Көбөктүн айтышканы» – адамдын акылмандыгын, тапкычтыгын, сөзмөрлүгүн даңазалаган чыгарма. Айтыштагы суроолордун жана жооптордун философиялуулугу, кенендиги. Уламышка негизделген чыгарманын күчү. Дүйнө таанытуучулук мааниси.

«Жер жана анын балдары» поэмасында биримдикке, ынтымакка чакыруу идеясы. Чыгармадагы символдук-аллегориялык образдар. Жаратылыш кубулуштары, аалам борбору – Жер жөнүндө акындык ойдун мааниси жана илимий далилдениши.

«Кемчонтой» – адам тарбиясынын оош-кыйыштыгы жөнүндө жазылган сатиралык поэма. Кемчонтойдун жана Багдагүлдүн образы аркылуу эки түрдүү адамдын акыл-эсин ачып берүү, алардын балалык кезиндеги тарбия алышына таасир эткен шарттар. Поэманын сюжети жана бүгүнкү күндөгү мааниси.

Акындын өкүнүчтүү сүйүүсү, күйүтү, өксүгү «Үрпүкан» деген ырында. Ырдагы элдик мотив, каармандын портрети.

«Эшек менен Булбул» кыргыз жазма адабиятындагы алгачкы тамсилдерден. Каармандар Эшек менен Булбулдун образы аркылуу талант менен талантсыздыктын, даанышмандык менен наадандыктын карама-каршы коюлушу.

Тоголок Молдонун элдик сюжеттерге, мотивдерге кайрылышы жана анын чыгармаларынын агартуучулук мааниси, демократиялык маңызы.

Адабият теориясынан. Аллегория.

Кошумча окуу үчүн. Тоголок Молдо. «Кедейлерге насыят», «Чалга берген кыздын арманы», «Жаш балага берген кыздын арманы», «Дыйкандын аялынын кошогу».

Осмонаалы Сыдыков. өмүрү жана чыгармачылыгы. «Шабдан казалы» (2 саат).

Кошок формасында жазылган казалдын Шабдандын өмүр-таржымалын ачуудагы ролу. Жеке адамдын касиет-сапатын мактоого жана даңазалоого арнашы. Шабдандын портрети жана тарыхый доордун мүнөзү. Чыгарманын тарыхый негизи. Поэтикасы.

Кошумча окуу үчүн. О.Сыдыков. «Тарых кыргыз Шабданы».

Белек Солтоноев. өмүрү жана ишмердиги. «Румкан» поэмасы (1 саат).

Адамдын жашоо-максаты, өмүр, өлүм, жеке кишинин тагдыр-таржымалы, трагедиясы жөнүндөгү ойлор «Румкан» казалында. Жеке кайгыны жалпылап көрсөтүү чеберчилиги, эллегиялуулук. Доор изинин инсанга тийгизген таасиринин поэма-арманда көркөм чагылдырылышы.

Казыбек Мамбетимин уулу. өмүрү жана чыгармачылыгы. «Түрмөдөгү ырлардан» (2 саат).

Казыбектин түрмө ырларындагы арман мотивдер, жеке тагдырынын чагылдырылышы. Тууган жерге кусалык, Атажурт жөнүндө ой толгоолор. Азаттык темасы. Заман жөнүндө акындын түшүнүгү, социалдык мотивдер.

Кыргыз профессионал адабиятынын жаралышы (1918-1929-жылдар) (4 саат).

Жалпы обзор. Кыргызстандагы төңкөрүштөн кийинки жалпы коомдук абал. Профессионалдык адабияттын жаралышынын тарыхый, маданий-эстетикалык өбөлгөлөрү. Түркстан АССРиндеги башталгыч мектептердин ачылышы, окуу жайларынын пайда болушу. Казань, Ташкент, Алматы шаарларында окуп жаткан кыргыз жаштарынын алгачкы чыгармаларынын жарыяланышы. 1924-жылы Кыргыз автоном областынын түзүлүшү. Басма иштери. «Эркин-Тоо» газетасынын чыгышы жана анын айланасына таланттуу жаштардын топтоло башташы. Коомдун адабиятка муктаждыгы. Адабий ийримдер.

Поэзия. Кыргыз профессионал поэзиясы өнүп чыккан булактар. Алгачкы китептер («Семетей» дастанынан үзүндү, Молдо Кылыч «Канаттуулар», Тоголок Молдо «Насыят», А.Жутакеев «Ленин кошогу», К.Тыныстанов «Касым ырларынын жыйнагы» ж.б.), алардын тематикасы, стили. К.Тыныстановдун ырларындагы жаңычылык. Ленин, Октябрь революциясы, тап күрөшү темасы. О.Лепесов жана С.Карачевдин ырларындагы изденүүлөр. Казак газета-журналдарына чыккан кыргыз авторлорунун ырлары. Поэзияга жаңы күчтөрдүн, студенттердин (А.Токомбаев, К.Баялинов) кошулушу. Аалынын «өктөбүрдүн келген кези» деген ыры. Москвадан чыккан «Кызыл гүл» топтому. Фольклордук эстетика жана орус, казак адабиятынын таасири. Бул кездеги кыргыз поэзиясынын образ түзүү, сүрөттөө каражаттары.

Проза. Октябрь төңкөрүшүнөн кийинки алгачкы аңгемелердин жалпы окшоштугу. Казак, татар тилинде жарыяланган С.Карачевдин аңгемелери, алардын аялдар теңсиздигине арналып жазылышы, турмуштук жана адабий таасирлер. К.Баялиновдун тамсил-аңгемелери. Кыргыз прозасынын телчигишинде «Жаңы маданият жолунда» журналынын, «Эркин-Тоо», «Ленинчил жаш» газеталарынын ролу. Окуу китептерине киргизилген аңгемелер. Очерктер, макалалар. Бул мезгилдеги кыргыз прозасынын негизги тематикасы, оош-кыйыштары. Көлөмдүү жанрларга «кол салуу» (К.Баялинов «Ажар», С.Карачев «Эркисиз күндөрдө»).

Драматургия. Кыргыз театр өнөрүнүн калыптануу жолу. Драмалык ийримдер. Казак, татар авторлорунун пьесаларын которуп, сахналаштыруу. Автору белгисиз сахналаштырылган чыгармалар. Фольклордук сюжеттерге кайрылуу. Аялдар азаттыгына багышталган мелодрамалык пьесалар – М.Токобаевдин «Кайгылуу Какейи», К.Жантөшевдин «Карачачы», С.Карачевдин «Төрага Зейнеби». Бул пьесалардын идеялык-тематикалык багыты, ийгилик-кемчилдиктери.

Адабият теориясынан. Адабий процесс жөнүндө түшүнүк.

Касым Тыныстанов. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Жаңыл Мырза» поэмасы (3 саат).

Поэмада элдик сюжетке кайрылуу менен баатыр кыздын образынын ачылышы. Кыргыздардын салт-ырасымы жана Жаңыл кыздын индивидуалдуулугу. Баатырдык жана ургаачылык. Сүйүү темасы. Түлкү мырза

жана Жаңыл кыз. Поэмадагы негизги конфликттин ачылышы. К.Тыныстановдун мүчүлүштүктөрү.

Кошумча окуу үчүн. К.Тыныстанов. «Академия кечелери».

С.Станалиев. «Чагылгандын көз жашы».

Кыргыз адабияты согушка чейинки мезгилде (1930-1940-жылдар) (3 саат).

Жалпы обзор. Индустриялаштыруу, колхоздоштуруу, маданий революция, сабаттуулук үчүн күрөш жана алардын адабий турмушка таасири. Кыргыз жана СССР жазуучуларынын I съезди. Москвадагы кыргыз адабияты менен көркөм өнөрүнүн он күндүгү. Бул жылдардагы адабий өнүгүштүн жалпы багыты, негизги тенденциялары, анын өнүгүшү үчүн түзүлгөн шарттар. Адабий процесстеги күрөштөр, алардын оң-терс жактары.

Поэзия. 30-жылдардын поэзиясынын негизги багыттары, ырлардын үндөөчүлүк-ураанчылык маанайы, трибун – акындар. Кыргыз поэзиясынын негизги тематикалар. А.Токомбаевдин махабат, философиялык, Ж.Бөкөнбаевдин пейзаждык темадагы ырларындагы ийгиликтер. Т.Үмөталиевдин фольклордук сюжетти негиз кылып жазган чыгармалары. Ж.Турусбековдун «Энем» поэмасындагы жаңычылык, Т.Үмөталиевдин «Айсулуу», А.Токтомушевдин «Какшаалдан кат» поэмаларындагы образдык, стилдик изденүүлөр. А.Токомбаевдин «Кандуу жылдар» романы – 30-жылдардагы кыргыз поэзиясынын бийиктиги. Кыргыз поэзиясынын бул мезгилдеги өсүп-өнүгүшүнүн кийинки этаптарга тийгизген таасири.

Проза. Бул этаптагы кыргыз прозасынын негизги жанрлары: фельетон, аңгеме, автобиографиялык очерк. Реалисттик прозанын повесть жанрын өздөштүрүү боюнча аракеттер. М.Элебаевдин «Узак жол» автобиографиялык чыгармасы жана андагы турмуш чындыгын көркөм адабиятка айлантуудагы автордун ийгилиги. 1916-жылкы кыргыздардын улуттук-боштондук күрөшүн кеңири полотнодо чагылдырууга аракеттер (К.Маликов «Азаматтар», А.Токомбаев «Жараланган жүрөк»). Т.Сыдыкбековдун «Кең-Суу» романы – кыргыз адабиятынын жаңы бийиктикке көтөрүлүшү. Фольклордук салттар менен реалисттик адабияттын «көпүрөсү» болгон К.Жантөшевдин «Каныбек» романы, М.Элебаевдин аңгеме-повесттериндеги деталдардын тандалышы, эл турмушунун оор учурларынын чагылдырылышы, А.Токомбаевдин прозасындагы («Күүнүн сыры», «Акай мерген», «өлүм кимди коркутпайт» ж.б.) романтикалык боёктор, элдик мотивдер, реалисттик сүрөттөөлөр. Кыргыз фантастикасынын пайда болушу (К.Эсенкожоев).

30-жылдардагы кыргыз прозасынын жаңы бийиктикке көтөрүлүшү, жанрдык, тематикалык, стилдик көп түрдүүлүк.

Драматургия. Кыргыз республикасында театр өнөрүн өнүктүрүү боюнча интенсивдүү аракеттер, драма театрынын ачылышы, элдин театрга мамилеси, өздүк-көркөм чыгармачылык ийримдери. Учурдагы тап күрөшү темасынын сахнада көрсөтүлүшү (К.Маликов «Тендик курманы», Ж.Бөкөнбаев «Каргаша», Ж.Турусбеков «Беш-Мойноктогу окуя», Р.Шүкүрбеков «Бейит арасында» ж.б.). Ж.Бөкөнбаевдин «Алтын кыз» драмасы - колхоз курулушу темасын өздөштүрүүдөгү жаңы кадам. Тарыхый-патриоттук темадагы Ж.Турусбековдун «Ажал ордуна» драмасы - 30-жылдардагы кыргыз адабиятынын талашсыз

ийгилиги. «Академия кечелери» (К.Тыныстанов, Ш.Көкөнов) жана анын айланасындагы чуулган. Фольклордук сюжеттерге негизделип жазылган драмалар жана алардын 30-жылдар үчүн маанилүүлүгү (Ж.Бөкөнбаев «Семетей», Ж.Турусбеков, К.Маликов, Ж.Бөкөнбаев «Айчүрөк», К.Эшмамбетов «Саринжи-Бөкөй», О.Сарбагышев «Көкүл»), булардагы орток мүчүлүштүктөр жана жалпы ийгиликтери, элдин рухий маданиятын көтөрүүдөгү мааниси. Алгачкы кыргыз комедиялары К.Жантөшевдин «Дардаш» жана Р.Шүкүрбековдун «Жапалак Жатпасов» пьесалары, алардын козгогон маселери, образдарды жаратууга болгон аракеттер.

Адабият теориясынан. Көркөм метод. Реализм жөнүндө түшүнүк.

М.Элебаев. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Узак жол» романы (5 саат).

«Узак жол» - автобиографиялык жана тарыхый окуялар жуурулуштура сүрөттөлгөн чыгарма. Романдагы элдин социалдык абалынын, көтөрүлүштүн чыгыш себептеринин, анын жеке адамга тийгизген таасиринин сүрөттөлүшү. Чыгармадагы баяндоонун реалисттик салты, көркөм деталдардын эстетикалык мүмкүнчүлүгүнүн кеңири ачылышы. «Узак жол» - сүрөткер жазуучунун көркөм туундусу. Бала менен ата-эненин байланышы, жетимчилик жөнүндө ойлор. Мекен темасы. Гуманизмди даңктоо, адам эркин, кайрат-күчүн даңазалоо. Адам мүнөздөрүн чагылдыруудагы жазуучунун чеберчилиги. Бурмаке, Мукай сыяктуу каармандардын башынан өткөн тагдыр-таржымалынын типтүүлүгү. Пристав, Чоңкол сыяктуу терс сапаттагы кишилердин образынын ачылышы. Романда автордук баяндоонун жөнөкөйлүгү жана табигыйлыгы, сюжеттик сызыкты алып баруудагы «кийлигишпөөчүлүгү». Чыгарманын тили. Кыргыз адабиятынын калыптаныш процессинде «Узак жол» романынын ээлеген орду.

Адабият теориясынан. Автобиографиялык чыгарма.

Кошумча окуу үчүн. М.Элебаевдин күндөлүктөрү.

А.Токомбаев. өмүрү жана чыгармачылык жолу. Лирикалары: «Өмүргө», «Арча көрсөң», «Унчукпасам», «Макул эмесмин», «Бир шилтемдер», «Накыл», «Кыргызчылык», «Тил алсаң», «Алкоо», «Угасыңбы», «Махабат», «Эгер болсом», «Сизге», «Жооп кат», «Унут дедин», «Эскерме», «Түбөлүк деп түшүнбө», «Мунарым». Романы: «Кандуу жылдар» (7 саат).

А.Токомбаевдин философиялык лирикаларындагы эллегиялуулук, оптимисттик дух, лаконизм, өмүрдүн кымбаттыгы, аны текке өткөрбөө жөнүндө ой. Лирикалардагы терең маани, көтөрүңкү романтика, эмоционалдуулук, окурмандын ой сезимине бүлүк түшүрүү, табият менен адамды гармонияда кароо. Махабат, аялзат темасындагы ырларында сулуулуктун, тазалыктын, асылдыктын даңазаланышы, мындай чыгармалардагы назик лиризм, нравалык сабактар, эстетикалык бийиктиктер. Лирикалык каармандын гумандуулугу. А.Токомбаевдин ырларынын эл арасына кеңири таралышы.

«Кандуу жылдар» романынын жазылыш тарых-таржымалы. Романда тарыхый учурдун – Октябрь төңкөрүшүнүн алдындагы эл турмушунун реалисттик чагылдырылышы. Улуттук-боштондук көтөрүлүшүнүн чыгуу себеби, көтөрүлүштүн башталышы, жүрүшү, кыймылдаткыч күчтөрү, элдин жазаланышы. Кытай тарапка элдин качышы, жолдогу азап-тозоктор. Кытайдагы

оор күндөр, ырайымсыздык. Кеңеш бийлигинин орношу. Романдын көп кырдуулугу: татаал сюжети, ыр менен жазылгандыгы, сүрөттөөлөрүнүн кенендиги, каармандарынын көптүгү. Сүрөттөө объектисинин өткөөл учур экендиги, образдарынын реалдуулугу, чагылдырган көрүнүштөрүнүн трагедиялуулугу. Мекенди сүйүү, азаттык, достук, сүйүү темасы. Алымкул, Жунуш, Антон, Мурат, Железнов сыяктуу эл тарабындагы каармандардын жана элге каршы Төлөк, Жапай, Чолпонбайлардын образдары. Эл массасынын ролу. Кыргыздарга геноцид алып келген падышалык желдеттер, кытай феодалдары жана эл ичинен чыккан кыргыз төбөлдөрү. Романдын көркөм-эстетикалык салмагы, кыргыз адабиятындагы орду.

Адабият теориясынан. Каармандын мүнөзүндөгү жекелик.

Адабий сын жана адабият таануу. К.Артыкбаев. А.Токомбаевдин «Таң алдында» романы. А.Садыков «Революциянын ырчысы», А.Стамов «Улуу трагедиялуу чындык».

Кошумча окуу үчүн. А.Токомбаев «өлбөстүн үрөнү», «Күндүн чыгышы».

Ж.Турусбеков. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Ажал ордунда» драмасы (4 саат).

«Ажал ордуна» драмасы - кыргыз адабиятындагы тарыхый революциялык темада жазылган алгачкы чыгарма. Драмадагы негизги кагылыш. 1916-жылдагы кыргыз элинин улуттук-боштондук көтөрүлүшү - драманын негизги темасы. Чыгармадагы негизги идея – ажал ордуна өмүр берген төңкөрүштүн зарылдыгы. Драманын сюжети: элдик көтөрүлүштүн планын талкуулоо, орус, казак солдаттар менен кармаш, элдин жеңилиши, Ысыккөл менен коштошуу, Кытай жерине качуу, бөтөн жерде кор болуу, тууган жерге кайтып келүү. Искендер, Бектур, Зулайка жана бийлик өкүлдөрү Максүт, Алымбай, Учей-Фулардын образы жана алардын ортосундагы конфликт. Драманын тилдик чеберчилиги.

Адабий сын. М.Борбугулов. «Тарыхый драма жөнүндө бир-эки сөз».

Адабият теориясынан. Диалог жана монолог.

Кошумча окуу үчүн. Ж. Турусбеков. «Ашууда», «өткөн күндө».

К.Маликов. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Балбай» поэмасы (3 саат).

«Балбай» поэмасынын жазылыш жана жарыяланыш тагдыры. XIX кылымдын экинчи жарымындагы кыргыз элинин саясий-социалдык абалынын карама-каршылыктуу жана трагедиялуу чагылдырылышы. Кыргыздын кош эзүүнүн астында калышы, уруулук чабышуулар. Балбай баатырдын тышкы жана ички душмандар менен болгон күрөшү, анын кыраакылыгы, калыстыгы, патриотизми. Эл жана баатырлар. Эркиндик темасы – поэманын башкы темасы. Балбай баатырдын трагедиясы. Поэманын кыргыз поэзиясындагы орду.

Адабият теориясынан. Каармандын портрети.

Ж.Бөкөнбаев. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Кыргыздын Алатоосу», «Жаштык кез», «Алатоонун аскасынан ашалы», «Кезигишүү», «Аккан суу», «Жайдын кечи», «Көк менен», «Бүркүттүн канаты» (3 саат).

Акындын поэзиясындагы романтикалык стилдик боёктор. Келечек жөнүндө кыялдануулары, ой-толгоолору – акындын чеберчилигинин далили. Оптимисттик маанайы, ата-журтка болгон сүйүүсү, пейзаждык лирикаларындагы сүрөттөөлөрүнүн тактыгы, көркөм каражаттарынын элестүүлүгү. Кыргыз

жергесине карата болгон лирикалык каармандын сүйүүсү. Ж.Бөкөнбаевдин поэзиясындагы өзгөчөлүктөр: ыр саптарынын элдик поэзияга жакындыгы, жорго сөздүүлүгү, предметтүүлүк, романтикалууулук.

Кошумча окуу үчүн. Ж.Бөкөнбаев. «Алтын кыз».

К.Жантөшев. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Каныбек» романы (5 саат).

Кыргыз элинин тарыхындагы эң көп окулган чыгарма «Каныбек» романы болгондугунун себеби. XIX кылымдын акыры XX кылымдын башындагы Алай, Кашкар тарабындагы кыргыз калкынын социалдык абалынын, өмүр тиричилигинин, экономикасынын, тап күрөшүнүн, каада-салтынын кеңири чагылдырылышы. «Каныбек» – социалдык турмуштук роман. Романдагы образдар системасы: Каныбек, Анархан, Чоң Койчу, Алым, Железнов, Түлкүбек, Зуннахун, Айдарбек, Супахан. Романдагы жомоктук-фольклордук сүрөттөөлөр жана реалисттик стиль. Курч сюжеттүүлүгү, укмуштуу окуялууулук сыяктуу элементтер жана бул стилдин окурманды көбөйтүүдөгү мааниси. Элдик тилдин бай ресурстарын пайдалануу.

Адабият теориясынан. Көркөм чыгарманын тилиндеги стилисттик каражаттар. Кошумча окуу үчүн. К.Жантөшев. «Хан Теңирлик чабан».

Согуш кезиндеги жана андан кийинки кыргыз адабияты (1941–1959-жылдар) (3 саат).

Жалпы обзор. Фашисттик Германиянын кол салышы. Бүткүл күчтү согушка мобилизациялоо. Идеологиялык курч курал катары адабияттын согуштук темага өтүшү. Согуш жылдарындагы адабияттын бөтөнчөлүгү. «Айдаткан күлүк каламды, алмашып найза курчуна» жазуучулардын фронтко жөнөшү.

Поэзия. Оперативдүү жанр – поэзиянын алдыңкы планга чыгышы. Лирикалык поэзиядагы Атажурт менен коштошуу, майданга аттануу темасындагы патриоттук идеялар (Ж.Бөкөнбаев «Кош Алатоо, уулуң кетти майданга», «Атаңдан», «Көл үстүндө», А.Токомбаев «Бактылуу кел, бөбөгүм», К.Маликов «Канга кан», М.Элебаев «Улуу марш», «Энеси менен коштошуу» ж.б.). Эпистолярдык форманын активдүүлүгү жана анын таасири (М.Элебаев «Согуштан кат», А.Токомбаев «Сүйгөнүмө кат»). Жоокер акындардын (М.Элебаев, Ж.Турусбеков, Т.Үмөталиев, С.Эралиев, Т.Шамшиев) чыгармаларындагы майдан темасы. Тылдагы эрдикти, элдин кайраткерлигин даңазалоо. Согуш жана согуштан кийинки жылдардагы поэма жанрындагы ийгиликтер (Ж.Бөкөнбаев «Ажал менен Ар-Намыс», «өңүмдө көргөн түш», Ж.Турусбеков «Каракчынын трагедиясы»). Алыкул Осмоновдун «Махабат» жыйнагы жана андагы жаңычылык. Поэзияга жаш күчтөрдүн келиши (М.Алыбаев, Р.Шүкүрбеков, С.Эралиев, Н.Байтемиров, Б.Сарногоев ж.б.).

Проза. Кара сөздүн «атка жеңил, тайга чак» жанрлары - аңгеме, очерктин башкы планга чыгышы. Согуш баатырларын, жоокерлерди сүрөттөгөн прозалык чыгармалар (Ж.Бөкөнбаев «Дүйшөнкул», К.Жантөшев «Чолпонбай», А.Токомбаев «Тяншандык чалгынчы», «Ашырбай», С.Сасыкбаев «Нурлан», К.Маликов «Жамийланын талаасынан» ж.б.), алардагы каармандардын образын ачуунун ыкмалары. Кыргыз айылынын согуш учурундагы күрөө тамырын көрсөткөн Т.Сыдыкбековдун «Согуш күндөрүндө» деген жыйнагы.

К.Баялиновдун, М.Элебаевдин, Ж.Турусбековдун аңгемелериндеги оошкыйыштар. Достук, кыргыз элинин башка улуттар менен байланышы очерк жанрында (К.Маликов «Ленинград согуш күндөрүндө», Ж.Бөкөнбаев «Украина мейкининде» ж.б.). Согуш кезиндеги орук темасы - Т.Сыдыкбековдун «Биздин замандын кишилери» романынын жана К.Баялиновдун «Бакыт» («Көл боюнда») повестинин башкы темалары. Бул чыгармалардын кыргыз адабиятындагы орду. Н.Байтемиров, Ч.Айтматов сыяктуу жаштардын кыргыз прозасына кошулушу, алардагы жаңы дем, теманы чечүүдөгү жаңыча изденүүлөр. Жумушчулар темасынын колго алынышы (С.Сасыкбаев «Фабрика кызы»).

Драматургия. Кыргыз сахнасынын фронттук сахнага айланышы. Патриоттук-чакырыктык духтагы драматургия (К.Маликов, А.Куттубаев «Патриоттор», А.Токомбаев «Ант», К.Жантөшев, О.Сарбагышев «Азаматтар», Р.Шүкүрбеков «Кек», К.Жантөшев «өч», Т.Байжиев «Жигиттер», А.Осмонов «Баатырдын өлүмү» ж.б.). Оруктагы элдин абалын, майдан үчүн камкордугун чагылдырган пьесалар (А.Осмонов «Махабат», К.Жантөшев «Ким кантти?»). Согуш жылдарында жоокерлердин, жалпы элдин патриоттуулук сезимин көтөрүү, атуулдук рухун козгоо үчүн фольклордук каармандарды өрнөк тутуу максатында улуттук баатырларга кайрылуу (К.Жантөшев «Курманбек», К.Маликов, А.Куттубаев «Жаңыл», Т.Сыдыкбеков, К.Рахматуллин «Манас менен Алманбет», А.Токомбаев, К.Маликов «Манас», К.Маликов «Сейтек»). А.Осмоновдун «Ак Мөөр» пьесасындагы тарыхый теманын ачылышы. Согуштан кийинки жылдары кыргыз драматургиясынын жаңы бийиктикке көтөрүлүшү. Т.Абдымомуновдун пьесаларындагы көркөмдүк жаңы жылыштар, маанилүү өзгөрүүлөр («Кумдуу чап», «Курман», «Тар капчыгай», «Ашырбай»). «Конфликтсиздик теориясы» жана анын кыргыз драматургиясына тийгизген кедергеси. Драматургияда улуттук темага, тарыхый инсандарга кайрылуу (К.Жантөшев «Эл ырчысы», «Каныбек», К.Маликов «Бийик жерде», Т.Абдымомунов «Ашырбай», М.Борбугулов «Барпы»). 50-жылдардын драматургиясындагы адамдын ички дүйнөсүн ачуудагы аракеттер, образдардын жандуулугу жана ишенимдүүлүгү.

А.Осмонов. өмүрү жана чыгармачылык жолу. Лирикалары: «Отуз жаш», «өмүргө», «Дүнүйө», «Адамга», «Чын жолдош», «Сүйүү жана мен», «Сулууга», «Аялга». Поэмалары: «Жеңишбек», «Майдын түнү», «Махабат» (7 саат).

А.Осмоновдун мурда окулган чыгармаларын эске түшүрүү менен анын чыгармачылык индивидуалдуулугун жана новаторлугун ачып көрсөтүү. Философиялык лирикаларындагы («Отуз жаш», «өмүргө», «Дүнүйө», «Адамга», «Чын жолдош») ойлорунун олуттуулугу, өлүм-өмүр жөнүндө толгонуулары, лирикалык каармандын чынчылдыгы, тазалыгы, ачыктыгы, өз дүйнөсүнөн сыгылып чыгышы. Акындын личностунун поэзияда чагылышы, дүйнөлүк адабий тажрыйбадан пайдаланышы. өлбөстүктүн гарантиясы таза абийир, адал мээнет, ак кызмат, түбөлүктүү ырлар экендигин көрсөтүшү.

Махабат темасындагы поэзиясында («Сүйүү жана мен», «Сулууга», «Аялга») акындык толгонуулардын драматизми, көз карашынын карама-каршылыгы. Кыргыз совет поэзиясындагы сүйүү темасын чагылдыруудагы салтты Алыкулдун бузуп чыгышы. Акындын сыр жашырбас ачыктыгы, ышкы

кумарынын бийиктиги. Ашыктык ырларынын эстетикалык күчү, аял бейнесинин ачылышы.

«Жеңишбек» - согуш трагедиясын чагылдырган кыска-нуска поэма. Окуя кууган, сюжет курган поэмалардан «Жеңишбектин» айырмасы. Миңбай карыянын арман-күйүтү жана анын табият менен гармониясы. Поэманын эмоционалдык-экспрессивдүү күчү, андагы лирикалык чегинүүлөр, риторикалык суроо-кайрылуулар, психологиялык деталдар.

«Майдын түнү» поэмасы - адамдын моралдык ыймандык касиетин чагылдырган чыгарма. Турмуштук бир кырдаалда инсандардын ички татаал дүйнөсүн ачуу. Таза сулуу жана кызганчаактык. Мүнөз жана аракеттердин мотивировкаланышы. Баян менен Бүбүштүн образын ачуудагы алардын ички дүйнөсү менен тышкы кыймыл-аракетин бирдикте алып баруу. Поэмадагы лирикалык чегинүүлөр, пейзаждык сүрөттөөлөр.

«Махабат» - лиро-романтикалык поэма. Касым менен Күлшайдын тагдырын согуш темасы менен байланыштыруу жана андагы шарттуу-фантастикалык ыкма. Сүйүү сезиминин Мекен менен бирдикте каралышы. Чыгармада кызыл сызык сыяктуу туруктуулуктун, адамдык эрктин көрсөтүлүшү.

А.Осмоновдун ыр куруу чеберчилиги, образ ачуу өзгөчөлүгү. Акындын кыргыз адабиятынын кийинки өнүгүшүнө тийгизген таасири жана которулушу, изилдениши.

Кошумча окуу үчүн. А.Осмонов «Эскерме», «Менин күнүм», «Жакшы ыр жазсам», «Билбейм кандай...».

Адабият таануу жана сын. С.Жигитов. «Акындын эки өмүрү» китеби.

Адабият теориясынан. Ыр түзүлүшү жөнүндө түшүнүк.

М.Алыбаев. Лирикалары: «Сүйгөнүмдүн сүрөтүнө», «Кыз жана гүл», «Кээде бүркөө, кээде жарк дейт кабагын», «Ойлончу», «Айтчы жаным», «Сага». Сатиралары: «Ак чүч!», «Бюрократ», «Кошоматчы», «Адабияттык парад» (3 саат).

Сүйүү ырларындагы лирикалык каармандын ички толгонуулары, сезиминин ачыктыгы, сүйгөн жана сүйдүргөн адамдын образынын ачылышы. Элестүүлүк жана эмоционалдуулук, гумандуулук акындын ашыглык поэзиясынын башкы касиеттери.

Мидин Алыбаев – кыргыз сатирасынын бийик чокуларынын бири. Акындын коомдун социалдык илдетин кармай билиши, бюрократияга, кошоматчылыкка, жел өпкөлүккө каршы ыр аркылуу күрөшү. Образ ачууда колдонулган сатиралык каражаттарынын таамайлыгы, таасирдүүлүгү. Сатиралык чыгармаларынын тилинин бөтөнчөлүктөрү.

Адабият теориясынан. Лирикалык каарман. Сүйүү лирикасы.

Адабий сын. К.Даутов. «Мидинди кайра окуганда».

Кошумча окуу үчүн. М.Алыбаев. «Владимир Маяковскийге акындык отчет», «Ыйлабачы», «Шаркыратма», «Жайкы жамгыр», «Саадат - кандидат».

Р.Шүкүрбеков. «Жинди суу» термеси (2 саат).

Акын – драматургдун термесиндеги ичкиликтин зыяндуулугу, коомго жана үй-бүлөгө, жеке адамга тийгизген терс таасири жөнүндө ой. Терменин таанытуучулук, тарбия-таалим берүүчүлүк ролу, юмордук-сатиралык каражаттар,

траго-комикалык боёктор. Райкан Шүкүрбековдун «Жинди суусу» жана жаңы кылымдагы кыргыз журтунун ичкиликке мамилеси.

Адабият теориясынан. Терме.

Кошумча окуу үчүн. Р.Шүкүрбеков. «Жер жөнүндө терме».

Б.Сарногоев. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Ашуудан берген отчетум» жыйнагындагы ырлардан («Ар кыл ырлар», «Арноо жана каалоо ырлары», «Махабат ырлары», «Юмор жана сатира ырлары», «Поэмалар жана термелер», «Жаңы ырлар жана ода» деген бөлүмдөрдөн) тандоо (3 саат).

Б.Сарногоевдин ырларындагы салттуулук. Акындын поэзиясынын элдик фольклордук булагынан азык алып турушу. Ата журт жана пейзаждык темадагы ырларындагы мекенге болгон таза сүйүүнүн, акындык айкөлдүктүн даана чагылдырылышы. Сүрөттөөнүн таамайлыгы, тактыгы, конкреттүүлүгү. Махабат лирикасындагы акындык ойдун ачыктыгы, сүйдүргөн адамдын образын көкөлөтүү, аялзатынын назиктигин, аруулугун, сулуулугун даңазалоо. «Мидинге кат» – кыргыз адабиятындагы классикалык чыгармалардын бири. Турмуш, жашоо, чыгармачылык, талант жөнүндө ойлор. Акындын калемдештерине берген баасы. Б.Сарногоевдин стилиндеги күйдүргү сөздөрдүн, какшыктын, чымчыкейлердин чыгарманын идеясын ачуудагы мааниси. Акындын чыгармачылык бөтөнчөлүгү.

Кошумча окуу үчүн. Б.Сарногоев «Эркектер жөнүндө терме», «Аялдар жөнүндө терме».

Адабият теориясынан. Сүрөткердин чыгармачылык индивидуалдуулугу.

Чыгыш классикасынан

Г.Низами. Казалдар (2 саат).

Казалдарда гуманизмдин даңазаланышы, адамдын адеп-ахлагы жөнүндө ойлор. Чыгыш поэзиясынын жалпы бөтөнчөлүктөрү жана Низаминин казалдары.

Батыш классикасынан

Э.Хемингуэй. «Чал жана деңиз» повести (3 саат).

Каармандарды күтүлбөгөн жагдайларга алып келип, ошол кырдаалда аларды сынап көрүүнүн повестте ийгиликтүү ишке ашышы. Адамгерчилик бийик сапаттын, инсандык улуулуктун даңазаланышы. Кубалык карыя балыкчы Сантьяго менен жаш бала Маналонун ыймандык сапаттарын таразалоонун, салмактоонун кеңири мейкиндиги чексиз мухит экендиги, алардын образдарынын аллегориялуулугу жана реалдуулугу. Повесттин образдарынын аллегориялуулугу жана реалдуулугу. Повесттин негизги идеясы: «адам жеңилиш үчүн жаралган эмес, адамды өлтүрүп жок кылууга болот, бирок аны жеңүүгө болбойт».

Кошумча окуу үчүн. Э.Хемингуэй «Кош, түбөлүк, куралым».

X КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН БИЛИМИНЕ ЖАНА БИЛГИЧТИГИНЕ, КӨНДҮМДӨРҮНӨ КОЮЛУУЧУ НЕГИЗГИ ТАЛАПТАР

- программада сунуш кылынган жазуучулардын, акындардын өмүрү, чыгармачылыгынын урунтуу учурларын;

- үйрөнүлүп жаткан чыгарманын сюжетин, композициялык өзгөчөлүгүн;

- өздөштүрүлгөн чыгармалардын негизги идеялык-нравалык проблемаларын, башкы каармандын мүнөзүнүн типтүү (конкреттүү) тарыхый жана бүткүл адамзатка тиешелүү маанисин;
- теориялык түшүнүктөрдүн негизги белгилерин;
- кыргыз адабиятынын өнүгүш этаптарынын өзгөчөлүктөрүн билүү;
- көркөм чыгармадагы сүрөттөөлөрдү, окуяларды, айрым кырдаалдарды көз алдыга элестетип, оозеки айтып берүү, ошонун негизинде жазуучу сүрөттөп жазган турмуштун бүтүндөй сүрөтүн элестете алуу;
- чыгарманын идеялык-көркөмдүк бөтөнчөлүгүн эске алуу менен ага талдоо жүргүзүү; өтүлүп жаткан чыгарманын идеялык-нравалык проблематикасын ачуу (мугалимдин жетекчилиги астында);
- чыгарманын сюжет, композиция, образдар системасынын жана тил каражаттарынын өз ара биримдиктеги идеялык-көркөмдүк ролун аныктоо;
- чыгармада сүрөттөлгөн турмушка, каармандарга, окуяларга карата автордук мамилени аныктоо;
- окулган чыгармага далилдүү баа берүү;
- өз оюнун планын оозеки, жазуу жүзүндө түзүү;
- үйрөнүлгөн чыгарма боюнча (же бир нече чыгармага) проблемалык мүнөздөгү ой жүгүртүү сочинениесин жаза билүү, ошондой эле адабий-публицистикалык темада ой жүгүртүү;
- коомдук саясий, адабий сын макалалардын тезисин жана конспектин түзүү;
- окулган китептерге рецензия жазуу;

СААТТАРДЫН ЖАЛПЫ БӨЛÜШТÜRÜЛÜШÜ

Чыгармаларды окуп үйрөнүү үчүн – 82 саат.

Сөз өстүрүү, жазуу жумуштары үчүн – 18 саат.

Кайталоо үчүн – 2 саат.

XI КЛАСС (102 саат)

1960 – 2000-жылдардагы кыргыз адабияты (4 саат).

Жалпы обзор. Кыргыз адабиятынын жаңы тепкичке көтөрүлүшү. Ч.Айтматовдун дүйнөлүк масштабдагы орду. Жанрдык, формалык көп түрдүүлүк. Тоталитаризм жана көркөм адабият.

Поэзия. 1960-2000-жылдардагы кыргыз поэзиясынын өнүгүшүнүн негизги тенденциялары. Кыргыз лирикасынын граждандык, философиялык, сүйүү темасындагы ийгиликтери. А.Токомбаев, С.Эралиев, С.Жусуев, Р.Рыскулов, Ж.Садыков, О.Султанов, М.Абылкасымова, Ж.Мамытов, Т.Кожомбердиев ж.б. чыгармаларындагы сапаттык жаңы денгээлге көтөрүлүү. Кыргыз поэзиясындагы формалык изденүүлөр, эркин жана ак ыр (С.Эралиев, Р.Рыскулов, О.Султанов, М.Абылкасымова, Ж.Мамытов, С.Тургунбаев, С.Акматбекова ж.б.). Кыргыз поэмасындагы эпикалык-тарыхый теманын көркөм ачылышы (А.Токомбаев «Таң алдында», А.Токтомушев «Алтын тоо», «Ак мөөр», С.Эралиев «Ак мөөр», «Жаңыл Мырзанын керээзи», С.Жусуев «Курманжан датка», Э.Эрматов «Мухаммед пайгамбар» ж.б.). Согуш темасындагы поэмалардагы ийгиликтер жана мүчүлүштүктөр (С.Жусуев «Тирүүлөргө», «Сагыныч», М.Абылкасымова «Эстелик сүйлөйт», Ж.Садыков «Калча», Ж.Абдыкалыков «Ак толкундар»,

«Жашоо бүтпөйт» ж.б.). 1970-80-жылдардагы жаштар поэзиясындагы изденүүлөр жана жаңы ысымдар (А.Жакшылыков, А.Өмүрканов, А.Рыскулов, А.Узакова, Т.Муканов, Ш.Дүйшеев ж.б.).

Проза. Ч.Айтматовдун повесть жана романдарындагы жалпы адамзаттын көйгөйүн айткан көп маанилүү ойлор. Анын чыгармачылыгы аркылуу кыргыз адабиятынын дүйнөлүк аренага чыгышы. Ч.Айтматовдун башка жазуучуларга тийгизген таасири. Кыргыз прозасындагы адам мүнөзүн ачуунун диалектикасына умтулуу, психологизм. Т.Сыдыкбековдун романдары кыргыз прозасынын жаңы ийгилиги. Т.Касымбековдун «Сынган кылыч» жана «Келкел» романы, анын кийинки «Баскын» чыгармасы - тарыхый теманы өздөштүрүүдөгү жаңы этап. Согуш жана тылдагы турмуштун реалдуу картинасын ар тараптуу ачып берген. У.Абдукаимовдун «Майдан» романы. Адамдын ыйманын ар тараптан анализге алган прозалык туундулар (Ч.Айтматов «Кылым карытар күн», «Кыямат», «Ак кеме», «Гүлсарат», «Кассандра тамгасы»; К.Каимов «Кыш ыргактары»; Ж.Мавлянов «Турмуш»; А.Стамов «Кеч күздө», «Үч мээрим»; К.Жусупов «Жашоо кумары», «Карагайчылар»; ө.Даникеев «Кыздын сыры», «Мурас»; С.Жетимишев «Тоо булагы»; Т.Касымбеков «Адам болгум келет» ж.б.), коюлган проблемаларды көркөм чечмелөөнүн идеялык жеткилендиги.

Жумушчу табынын, эмгекчилердин күжүрмөн турмушу көркөм сүрөттөөнүн объектиси (С.Сасыкбаев «Фабрика кызы», «Күркүрөөлүү жээкте»; Ш.Абдраманов «Гүлазык», «Дыйкандар»; К.Жантөшев «Хан Теңирдик чабан»; Ш.Бейшеналиев «Даңка жараша жүк»; С.Өмүрбаев «Телегей» ж.б.). Согуш темасы кыргыз прозасынын башкы темаларынын бирине айланышы (Ч.Айтматов «Саманчынын жолу»; О.Орозбаев «Кыл көпүрө»; А.Жакыпбеков «Катаал багыт»; С.Өмүрбаев «Бороондуу күндөр»; Ш.Садыбакасов «Күндөр»; С.Бөлөкбаев «Чындык»; ө.Даникеев «Көкөй кести» ж.б.). Чыгармалардын патриоттук, интернационалдык мазмуну, алардын тарбиялык мааниси. Тарыхый өмүр баян, тарыхый-революциялык теманын кыргыз прозасында активдеши. Н.Байтемиров «Тарых эстелиги»; К.Бектенов «Таабалды-Пудовкин»; К.Каимов «Атай»; Ш.Бейшеналиев «Болот калем», «Тайлак баатыр» ж.б. чыгармаларда жеке адамдын тагдыры, эл тагдырынын биримдиги, калк турмушунун эскини танып, жаңыга, прогреске умтулуп жаткан диалектикалык абалында чагылышы, элдик турмуштун жаңылануу процессиндеги жеке инсандардын иш-аракеттеринин ролу. Чыгармалардын берген эстетикалык-нравалык сабактары. Жазуучулардын тарыхый материалга жасаган мамилесиндеги тарыхтуулук. Элдик эпосторду карасөзгө айландыруу аракеттери (А.Жакыпбек «Теңири Манас»; К.Жусупов «Манас»; А.Муратов «Курманбек баатыр» ж.б.).

Драматургия. Драматургияда конфликттин табиятынын өзгөрүшү. Көркөм коллизиялардын адамдардын рухий дүйнөсү, нравалык турмушу тарапка көчүшү. Драматургияда психологиялык драманын пайда болушу (Т.Абдумомунов «Атабектин кызы»; Б.Жакиев «Атанын тагдыры»). 1980-90-жылдарда кыргыз драматургиясында нравалык теманын башкы орунду ээлеши (Т.Абдумомунов «Абийир кечирбейт»; Ч.Айтматов, К.Мухамеджанов «Фудзиямадагы кадыр түн»; М.Байжиев «Балдар бойго жеткенде», «Ар бир үйдө майрам», «Эрөөл»; Б.Жакиев «Жолугушуу»; М.Гапаров «Сүйүү кайыгы», «Кадыр түн» ж.б.). Турмушту,

каармандардын жүрүм-турумун баалоодогу нравалык критерийлердин бийиктиги. Тарыхый, тарыхый-революциялык жана тарыхый өмүр-баян драмалары: А.Токомбаев «өлбөстүн үрөнү»; К.Маликов «Бийик жерде»; Т.Абдумомунов «Ашырбай», «Сүйүү жана үмүт»; Ж.Садыков «Жукеев-Пудовкин», Н.Байтемиров «Уркуя»; М.Тойбаев «Пишпектин уулу»; Ж.Кулмамбетов «Чыңгыз жана Бүбүсара» ж.б. Элдик баатырлар, уруу-уруктун башчылары, манаптар тууралуу драмалар. Тарыхый темадагы пьесаларда кыргыз калкынын тарыхый тагдырынын, анын улуттук өзүн-өзү андап түшүнүшүнүн (самосознание) ойгонушунун, революциячыл аң-сезиминин өсүшүнүн, эркиндик, теңдик, бактылуу келечек үчүн болгон каармандык күрөшүнүн көркөм чагылышы. Комедия жанрынын өсүп-өнүгүшү (Т.Абдумомунов «Тар капчыгай», «Маашырбек үйлөнөт», «Жыгылган оогонго күлөт»; М.Тойбаев «Жаңы келин»; М.Байжиев «Эр намысы» ж.б.). Комедияларда коомдун моралына жат, терс көрүнүштөрдүн, эски салт-санаанын келекеге алынышы. Драматургиянын жалпы адабий процесстеги орду.

Адабият таануу жана сын. Кыргыз адабий сынынын жана адабият таануу илиминин азыркы ал-абалы, методологиялык, илимий-теориялык деңгээлинин жогорулашы элдик оозеки чыгармачылыкты изилдөө ишинин илгерилеши (А.Садыков, М.Борбугулов, А.Салиев, К.Иманалиев, Б.Керимжанова, Ж.Таштемиров, С.Мусаев, Р.Кыдырбаева, Ш.Үмөталиев, К.Укаев, К.Асаналиев, Т.Аскараров, С.Жигитов, К.Артыкбаев, К.Бобулов ж.б.). Адабий сынга кошулган кийинки муундун өкүлдөрү, алардын изденүүлөрү (К.Даутов, С.Байгазиев, А.Эркебаев, К.Ибраимов, О.Ибраимов, К.Эдилбаев, А.Акматалиев, К.Байжигитов ж.б.).

Көркөм котормо. Кыргыз көркөм котормосунун тарыхына кыскача экскурс. А.Н.Толстойдун «Кыйын кезең» үчилтигинин (которгон С.Бектурсунов), М.Шолоховдун «Көтөрүлгөн дың» романынын (которгон М.Абдукаимов) кыргызчаланышы. К.Саякбаевдин, К.Ырысалиевдин, Ш.Келгенбаевдин таржымачылык чеберчилиги. С.Жигитовдун котормосунда Н.Хикметтин, М.Каримдин поэтикалык чыгармалары. «Куранды» жана «Библияны» которуу (Э.Турсунов). «Евгений Онегиндин» үчүнчү котормосу. М.Шолоховдун «Тынч Дон» эпопеясынын кыргызчаланышы. В.Шукшиндин аңгемелери кыргыз тилинде (которгон С.Наматбаев). Р.Гамзатовдун «Менин Дагестаным» китебин которуудагы А.Токтогуловдун зор ийгилиги. А.С.Пушкин кыргыз тилинде. Байыркы Чыгыш акындарын кыргызчалатуу. Кытай жана жапон классикалык поэзиясын таржымалдоо боюнча аракеттер. Көркөм котормо проблемалары.

Т.Сыдыкбеков. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Көк асаба» романы (6 саат). “Көк асаба” романында кыргыздын байыркы турмушунун чагылдырылышы. Чыгарманын каармандары. Жазуучунун тарыхый колоритти берүүдөгү көркөм чеберчилиги.

Кошумча окуу үчүн. “Тоо арасында” романы.

Ч.Айтматов. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Жамийла», «Делбирим», «Тоолор кулаганда», «Кылым карытар бир күн», «Кыямат» (20 саат).

«Жамийла» – махабат баяны. Повесттин жазылыш тарыхы, кыргыз маданий чөйрөсүндөгү жана дүйнөлүк коомчулук тарабынан кабыл алынышы. Жаңыча көз караштагы, өз эркиндиги, бактысы үчүн күрөшкөн келиндин эски шартты талкалап чыгышы. Даниярдын мүнөзү жана адамдык касиети. Жамийланын ички дүйнөсүнө бүлүк түшүргөн ситуациялар, мүнөздүн өзгөрүшү. Чыгармадагы пейзаждык сүрөттөөлөр, алардын каармандардын образын ачуудагы ролу. Повесттеги лиризм жана психологизм. «Жамийланын» кыргыз адабиятындагы эстетикалык-көркөмдүк жаңылыгы жана соңку көркөм маданиятка тийгизген таасири.

Адабият теориясынан. Салт жана жаңычылык.

«Делбирим» – армандуу махабат ыры. Аселдин тазалыгы, аруулугу. Адам жаңылыштыгынын анын тагдырына тийгизген таасири. Ыйман тазалыгы Байтемирдин образында. Мүнөздөрдүн кагылышы – тагдырлардын талкаланышы. Илиястын Ысыккөл менен коштошуудагы ички арманы. Жазуучунун чыгарманын композициясын куруудагы чеберчилиги.

Адабият теориясынан. Көркөм психологизм.

«Тоолор кулаганда»—романдын адептик-рухий маани-мазмуну. Башкы каарман Саманчиндин образы. Чыгарманын цивилизация, табият, рух жөнүндөгү философиясы.

«Кылым карытар бир күн» романы - сюжети көп тарамдуу, композициясы татаал, «адамзаттын көйгөйүн айткан көп маанилүү чыгарма». Бороонду бекеттин Батыштан Чыгышка, Чыгыштан Батышка өткөн темир жолдун боюнда туруп Бүткүл дүйнөнүн күрөө тамырындай кызмат кылышы. Романдагы каармандардын терең байланышы: Эдигей жана Казангап, Эдигей жана Абуталип, Эдигей жана Сабитжан, Эдигей жана Зарипа, Эдигей жана Каранар. Муундар аралык байланыш, тарыхый акыл-эс жөнүндөгү идея. Ыйман проблемасы. Чыгармадагы элдик уламыштардын эстетикалык салмагы. Фантастикалык сүрөттөөлөр жана алардын чыгарманын идеясын ачуудагы мааниси. «Кылым карытар бир күндөгү» гуманизм идеясы. Маңкуртчулук жана анын сабактары. Чыгармадагы трагедиялуулук. Адамдын улуулугун, эмгекчилдигин, анын нарк-насилин даңазалоо. Романдын көркөмдүк өзгөчөлүктөрү.

Адабият теориясынан. Прозадагы лирикалуулук жана драмалуулук.

«Кыямат» – кыйроо алдында турган адамзаттын проблемасын көтөргөн чыгарма. Табияттын бүтүндүгү жөнүндө ой. Бостондун жан дүйнөсү. Карышкырлар темасынын көркөм чечмелениши. Баңгичилик темасы – романдын өзөктүү темаларынын бири. Диний уламыштын көркөмдүк салмагы. Чыгарманын татаал композициялык түзүлүшү. Дүйнөнүн тагдырына жеке адамдын тиешеси жөнүндө ой. Бюрократизмге, эскичиликке каршы күрөш, жаңылануунун зарылдыгы жөнүндө идея. Авдийдин жаңы дин издөөсү, анын гуманизми. Акбара жана Ташчайнардын трагедиясы – адам баласына эскертүүнүн берилиши. Романдагы сүрөткердин образ түзүү устаттыгы.

Адабий сын жана адабият таануу. К.Асаналиев «Чыңгыз Айтматов: кечээ жана бүгүн» (Б., 1995). «Шекер айлы жана аалам».

Кошумча окуу үчүн. Ч.Айтматов, К.Мухамеджанов «Фудзиямадагы кадыр түн», Ч.Айтматов «Кассандра тамгасы».

У.Абдукаимов. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Майдан» романы (4 саат)

«Майдан» романы – элдик турмушту, андагы болуп жаткан коомдук процесстерди жана адамдардын «микродүйнөсүн» укмуштуудай жөнөкөйлүк, табигыйлык жана ачык-айкындык менен сүрөттөп көрсөткөн чыныгы новаторлук чыгарма» (Ч.Айтматов). Романда тарыхый чындыктын – согуш кезиндеги майдан талаасынын жана оруктагы эл турмушун реалисттик ыкмада, кеңири масштабда чагылдырышы. Чыгармадагы Качыкенин образы. Анын үй-бүлөлүк турмушу, сүйүүсү. Сюжеттин өнүгүшүндөгү драматизм. Каармандардын эволюциялык процессте барышы (Кадырбек, Бермет ж.б.). Кат формасынын чыгарманын композициясында синдирилиши. Романдагы интернационализм темасы. Психологиялык роман катары орус жана дүйнөлүк адабияттан алган таасири. «Майдан» талкуусунун сабагы.

Адабият теориясынан. Көркөм чыгарманын стили. Психологиялык роман жөнүндө түшүнүк.

Т.Касымбеков. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Сынган кылыч» романы (4 саат).

Кыргыз адабиятындагы тарыхый роман катары «Сынган кылычтын» ээлеген орду. Кыргыз элинин бир кылымга жакын тарыхын көркөм электен өткөрүү. Кокон хандыгынын тушундагы карапайым элдин абалынын, сарбаздардын, бийлик төбөлдөрүнүн, ордо өкүлдөрүнүн, жашоо тиричилигинин, салт-санаасынын, рухий дүйнөлөрүнүн кеңири ачылышы. Ордодогу бийлик оюндары, анын курмандыктары. Бийлик жана эл темасы. Романдагы окуяларга негиз болгон тарыхый-документалдык булактар. Россия аскеринин басып кириши үчүн түзүлгөн шарттар жана баскынчылык саясатынын ашкерелениши. Романдагы каармандардын көптүгү жана алардын чыгармадагы биримдиги: Сарыбай, Айзада, Бекназар, Нүзүп, Мусулманкул, Исхак (Полотхан), Мадыл, Теңирберди, Абил бий, Шералы жана Кудаяр хан. Бул каармандардын мүнөздөмөсү жана көтөрүп турган эстетикалык таалим-тарбиялык жүгү. Тарыхый фактылардын, архивдик материалдардын, элдик уламыштардын жазуучунун чыгармачылык фантазиясынын элегинен өтүшү. «Сынган кылычтын» тарыхтуулугу. Каармандардын образын ачууда, тарыхый учурдун колоритин берүүдө Т.Касымбеков колдонгон көркөмдүк каражаттар. Чыгарманын тили.

Кошумча окуу үчүн. Т.Касымбеков «Келкел», «Баскын».

Адабият теориясынан. Тарыхый чыгарма жөнүндө түшүнүк.

Адабият таануу жана сын. К.Даутовдун «Сынган кылыч» романы жөнүндө макалалар цикли.

С.Эралиев. өмүрү жана чыгармачылык жолу. Лирикалары: «Мен кыргызмын», «Аттын ыйы», «Эне», «Казак тууганга», «Каныкейдин көз жашы», «Айылым», «Бүбүсара». Поэмасы: «Кесир инсан» (3 саат).

С.Эралиевдин лирикаларындагы ойлуулук, сөз күчү. Лирикалык каармандын граждандык пафосу, коомдук активдүүлүгү. Философиялык лирикаларындагы образдуулук, көркөм сүрөттөөнүн орундуулугу, сөз корун ылгай билиши.

С.Жусуев. «Курманжан датка» романы (5 саат) —романда Курманжан датканын образынын ачылышы. Акындын көркөм чеберчилиги.

Т.Абдумомунов. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Абийир кечирбейт» драмасы (3 саат).

Психологиялык драма катары «Абийир кечирбейттин» кыргыз драматургиясына алып келген жаңылыгы. Пьесанын ыймандык чакырыгы. Адамдык пастык, ыймансыздык, абийирдин кетиши жана тунук махабат жөнүндө ой. Нурдиндин ички дүйнөсүндөгү карама-каршылыктар, ыймандык тазалануусуна таасир эткен шарттар. Каармандардын диалогу аркылуу алардын ички дүйнөлөрүнүн, идеалдарынын ачылышы.

Кошумча окуу үчүн. Т.Абдумомунов «Сүйүү жана үмүт».

М.Байжиев. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Төрт адам» («Эрөөл») (3 саат).

Драма аркылуу кыргыз драматургиясынын дүйнөлүк аренага көтөрүлүшү. Тышкы активдүүлүккө караганда ички активдүүлүктүн авансценага чыгышы. Драманын поэтикасындагы салттык көз караштардын талкаланышы, жаңыча умтулуу. Коомдун гуманисттик идеалы жана чыгарманын рухий-ыймандык проблемаларды көтөрүп турушу. Тандап алуу жолунун татаалдыгы. Азиз - абийир, актык, тазалыктын символу. Искендердин образындагы ыпластык, наадандык, кош жүздүүлүк. Нази – тагдырдын тайгүлүк ташы. Моралдык-философиялык проблеманын турмуш-тиричиликтик фондо чечилиши. Автордун жашоо драматизмин тапкандыгы жана аны чагылдыруу чеберчилиги.

Кошумча окуу үчүн. М.Байжиев «Ар бир үйдө майрам», «Кыз-күйөө».

К.Жусупов. «Ыр сабындагы өмүр» (3 саат).

Документалдык-биографиялык баянда акындын жашоо-турмушунун, дүйнөгө, поэзияга мамилесинин ачылышы. Алыкул жана анын айлана-чөйрөсү, акындын калыптанышы, алгачкы сүйүү жылдары, көл боюндагы өмүрү, оорусу жана күрөшү. Башкы каармандын ой-толгоолорун, рухий дүйнөсүн берүүдө жазуучунун сүрөткердик табылгалары.

Адабият теориясынан. Эссе жөнүндө түшүнүк.

Адабият теориясынан. Драмалык каармандын речтик мүнөздөмөсү.

Кыргыз публицистикасы (Жалпы обзор: 1920-2005-жылдар) (1 саат).

1920-30-жылдардагы публицистиканын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү: таптык позициясы, чакырыктык пафосу ж.б. алгачкы публицисттер. Согуш жылдарындагы публицистиканын багыты. К.Баялиновдун «Господин Поинтонго менин сунушум» памфлети. 1960-жылдарда кыргыз публицистикасынын жаңы бийиктикке көтөрүлүшү. Ч.Айтматовдун жанрдагы активдүүлүгү. Экология, эне тил, улуттук аң сезим проблемалары кыргыз публицистикасында. өндүрүштүк тема. Ыйман маселелери.

Азыркы кыргыз публицистикасы жана публицисттери.

Ч.Айтматов – публицист. «Ысыккөлдүн куту жана куну», «Бизди ойготкон китептер» (2 саат).

Ч.Айтматовдун публицисттик жанрындагы чыгармачылыгы.

«Ысыккөлдүн куту жана куну» деп аталган интервьюсунда көл көйгөйүн көтөрүп чыгышы. Жазуучунун ойлорунун аргументтүүлүгү, проблемалуулугу, келечектүүлүгү. Ысыккөл тагдырына күйүп-бышкан атуулдук позициясынын бекемдиги. Экология проблемасы жана өндүрүш маселеси. Ыйман жана табият.

«Биздин ойготкон китептер» деп аталган маектешүүсүндө сүрөткердин адам баласынын жашоо-турмушундагы китептин мааниси, андан алган рухий жана ыймандык гүлазыктар жөнүндө ойлору. Публицист катары Ч.Айтматовдун көтөрүп чыккан маселелеринин маанилүүлүгү, коомдук мааниси, тарбиялык күч-кудурети.

Кошумча окуу үчүн. Ч.Айтматовдун М.Шаханов жана Д.Икеда менен маектешүүлөрү.

Адабият теориясынан. Публицистика – адабий жанр.

Педагогикалык публицистикадан

С.Байгазиев. Автор тууралуу маалыматтар. «Иниме кат» (2 саат).

«Иниме кат» - муундар аралык байланыштардын көпүрөсү болгон көркөм публицистика. Чыгармада Момунбектин элеттик психологиядан арыла албаган баёолугу жана ошол өксүктөн өйдө көтөрүлүү үчүн агасынын сунуштары. Айыл чөйрөсүнүн, ал жердеги адамдардын психологиясынын социологиялык анализге алынышы. Публицисттин күйүп-бышкан атуулдук позициясы. Чыгарманын жаштар маселесин көтөрүшү жана анын бүгүнкү күндөгү таалим-тарбия берер күчү.

Кошумча окуу үчүн. С.Байгазиев «Атуул жана Ата Журт».

Б.Алымов. Автор тууралуу маалыматтар. “Шакиртиме кат” (2 саат)

Китептин эпистолярдык формасы, андагы устаттын шакиртке айткан дидактикалык-насааттык, моралдык-этикалык ойлору. XX кылымдын 2-жарымындагы мектептин жана мугалимдин абалынын, тарбиячынын жана тарбиялануучу байланышынын, устат алдындагы шакирт, шакирт алдындагы устат парзынын публицистикалуу чечмелениши. Ыйман-ынсап, жакшылык-жамандык, актык-каралык, сүйүү, салт, коом жана инсан, жаштар жана карылар темасы. Китептин стили

Публицистикалык поэзиядан

Э.Ибраев «Улут болсом тилим менен улутмун» (1 саат).

Акындын чыгармачылыгы жөнүндө жалпы маалымат. «Улут болсом тилим менен улутмун» ырынын патриоттук мазмуну.

Ш.Дүйшеев. «Кайдыгерлик» (2 саат).

Акындын чыгармачылыгы жөнүндө жалпы маалымат. “Кайдыгерлик” ыр жыйнагынын руханий, адептик-ыймандык, мекенчилдик мазмуну. Ырлардын публицистикалык пафосу.

Боордош түрк элдердин адабиятынан

М.Ауэзов. «Абай» романы (1-китептен тандалган үзүндүлөр) (2 саат).

«Абай» – классикалык туунду, казак улуттук адабиятынын талашсыз улуу мурасы. Абайдын бала чагынын реалисттик көркөмдүктө чагылдырылышы. Жаш Абайдын адилеттүүлүк үчүн, чындык үчүн күрөшү, балалык аруулугу, ойчул мүнөзү. Кодардын өлүмү жана анын чыгармадагы нравалык-эстетикалык салмагы. Абайдын социалдык адилетсиздикке карата психологиялык бунту, мүнөзүнүн эволюциялык процесси. Абайдын тандаган жолу – эл тарапта экендиги. Романдын эпикалуулугу жана стилдик бөтөнчөлүгү.

Кошумча окуу үчүн. М.Ауэзов «Көк серек».

«МАНАСТААНУУ» КУРСУ

«Манас» эпосунун кыргыз элинин турмушунан алган тарыхый орду жана анын бүгүнкү күндөгү мааниси (1 саат).

«Манас» эпосунун кыргыз элинин турмушундагы ролу. Эпостун жаралышы: божомолдор, уламыштар, тарыхый далилдер. «Манастын» чыгарма катары калыптануу процесси. Чыгарманын элдин рухий турмушундагы орду.

«Манас» эпосунун сюжети: негизги өзөк окуялары, башкы образдары, эпостун негизги идеясы жана адеп-ыймандык маани-маңызы (8-класстагы сабактарды эске түшүрүү, кайталоо, ой жүгүртүү иретинде, 4 саат).

Трилогиянын жалпы сюжеттик сызыгы: Манас жана анын кыргыз эли үчүн зарылдыгы; баатырдык окуялар; турмуш-тиричиликтик мотивдер; Бакай, Алмамбет, кырк чоро; аялдар; уруш эпизоддору. Семетей – Манастын ишин улантуучу каарман. Семетейдин ички жана тышкы душмандар менен күрөшү. Сейтек баатырдын турмуштук жана баатырдык жүрүштөрү, күрөш, эркиндик темасы.

«Манас» эпосунун жыйналышы, манасчылык өнөр жана манасчылар (5 саат).

Эпосту алгачкы жыйноочулар, алар жыйнаган региондор жана текстиндеги негизги айырмачылыктар. «Мажму ат-таварих», Ч.Ч.Валиханов, В.В.Радлов. Чет өлкөлүк жыйноочулар жана изилдөөчүлөрдүн манастанууга кошкон салымы. Советтик доордо эпостун жазылып алынышынын, жарыяланышынын алгачкы этабы (П.Фалеев, К.Мифтаков, Ы.Абдрахманов). 50-жылдардагы «Манас» эпосунун айланасындагы чуулган, 1952-жылдагы илимий конференция (М.Ауэзов, Т.Сыдыкбеков, К.Маликов, Б.Юнусалиев, Т.Байжиев, З.Бектенов ж.б.). 60-жылдардан кийинки эпосту басып чыгаруу. Илимдер Академиясында «Манас» секторунун түзүлүшү. Эпосту изилдөө проблемалары. Башка илимдер жана «Манас» эпосу. Чет өлкөлүк манастануучулар. Эпосту изилдөөдөгү жаңы көз караштар. «Манастын» 1000 жылдыгы жана анын урматына жарыяланган китептер.

Аттары уламышка айланган манасчылар – Ырамандын Ырчыуул, Токтогул. XIX кылымдагы манас айтуучулар Балык, Тыныбек, Чоюке. Чоң манасчылардын чыгармачылыгына мүнөздөмө. С.Орозбаков жана анын варианты. С.Каралаев – залкар манасчы. Тоголок Молдонун, Ш.Рысменде уулунун, Ш.Азизовдун, Жусуп Мамайдын чыгармачылык өзгөчөлүктөрү. Жазма манасчылар.

«Манас» эпосунун китеп болуп басылуу тарыхы (1 саат).

Эпосту басып чыгаруунун алгачкы аракеттери. 1940-44-жылдардагы «Манас сериялары». Кыскартылган курама варианттын жарык көрүшү жана анын өзгөчүлүктөрү. Сагынбайдын вариантынын китеп болуп чыгышы. Т.Т.Герцендин сүрөттөрү. Саякбай Каралаевдин вариантында «Манас» эпосунун китеп болуп чыгышы. Академиялык басылыштар. Жусуп Мамайдын китебинин жарык көрүшү. Китеп чыгаруудагы проблемалар.

«Манастын» изилдениш тарыхы (3 саат).

«Манастын» орус жана казак окумуштуулары тарабынан изилдениши. Эпосту адабияттаануу, тилтаануу, тарых, этнография, этнопеддагогика, философия, география, социология ж.б. багыттарда талдоого алуулар. Улуттук илимдер академиясынын «Манас» секторунун жана Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун эмгектери. «Манасты» изилдөө боюнча чет элдик окумуштуулардын жүргүзгөн иштери.

«Манас» эпосунун көркөмдүк ажары (1 саат).

Манасчылардын көркөм чеберчилиги, туруктуу сөз айкаштары, тилдик каражаттары, троптун түрлөрү, макал-ылакаптар.

XI КЛАССТЫ БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРДҮН БИЛИМИНЕ, БИЛГИЧТИГИНЕ, КӨНДҮМДӨРҮНӨ КОЮЛУУЧУ НЕГИЗГИ ТАЛАПТАР

- адабияттын коомдук ролун, эстетикалык кызматын, таанытуучулук, таалим-тарбия берүүчүлүк функциясын;
- кыргыз адабий процессинин өнүгүш этаптарын, анын башкы тенденцияларын;
- акын-жазуучулардын өмүрүнүн, чыгармачылыгынын урунтуу учурларын;
- окулган чыгарманын сюжетин, композициялык бөтөнчөлүгүн, образдар системасын;
- чыгарманын негизги идеялык-нравалык проблематикасын;
- чыгарманын башкы каармандарынын мүнөзүндөгү типтүүлүк менен жекеликти;
- сунуш кылынган адабий-теориялык түшүнүктөрдүн негизги белгилерин билүүгө тийиш;
- көркөм чыгармалардагы сүрөттөөлөрдү, окуяларды, ар түрдүү кырдаалдарды көз алдыга келтирип, оозеки айтып берүү, ошонун негизинде жазуучу сүрөттөп жаткан турмуштун бирдиктүү элесин түзүү;
- чыгарманын идеялык-көркөмдүк бүтүндүгүн, автордук позициясын эске алып талдай билүү;
- чыгарманын негизги проблематикасын аныктап көрсөтө алуу;
- сюжеттик элементтердин, композициясын, образдар системасынын жана тил каражаттарынын өз ара биримдиктеги идеялык-көркөмдүк ролун аныктай алуу;
- окулган чыгармага далилдүү баа бере алуу;
- өз пикиринин планын түзө билүү;
- үйрөнүлгөн чыгарма боюнча ар кандай мазмунда жана формада дилбаян жаза билүү;
- адабий темада доклад, реферат даярдоо;
- чыгармаларга карата аннотация, рецензия жазуу;
- адабий сын изилдөөлөрүн өз баасын билдирүү ж.б.

СААТТАРДЫН ЖАЛПЫ БӨЛҮШТҮРҮЛҮШҮ

Чыгармаларды окуп-үйрөнүү үчүн – 81саат.

Сөз өстүрүү, жазуу жумуштары үчүн – 18 саат.

Кайталоо үчүн – 2 саат.

КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ОКУУГА СУНУШ КЫЛЫНГАН ЧЫГАРМАЛАР

V класс

Кыргыз эл жомокторунан (мугалимдин тандоосу боюнча).
Орус эл жомокторунан (мугалимдин тандоосу боюнча).

Казак эл жомокторунан (мугалимдин тандоосу боюнча).
өзбек эл жомокторунан (мугалимдин тандоосу боюнча).

«Селкинчек».

А.Үсөнбаев «Жолборс минген киши».

К.Жантөшев «Акылман бала».

Ж.Мукамбаев «Ак булак».

Бир тууган Гриммдер «Баатыр тигүүчү».

Г.Х.Андерсен «Кар ханышасы».

К.Баялинов «Мурат».

А.Токомбаев «Акай мерген».

Т.Сыдыкбеков «Сагынбадымбы».

К.Эсенкожоев «Саякатчы бала», «Тоо теке атканда».

Б.Сартов «Айга саякат».

Ш.Бейшеналиев «Мүйүзүнөн айрылган сүзөнөөк».

И.С.Тургенев «Муму».

Н.Думбадзе «Мен күндү көрүп турам».

Антуан де Сент-Экзюпери «Кичинекей ханзаада».

Сетон-Томпсон «Кутеней – тоонун кулжасы».

VI класс

«Жаңыл Мырза».

А.С.Пушкин «Хандын өлгөн кызы жана жети баатыр жөнүндө жомок».

А.Үсөнбаев «Жунусбай мерген».

А.Осмонов «Карагул».

Т.Үмөталиев «Алп кара куш».

Ж.Мукамбаев «Менин жомокторум».

И.С.Крылов «Күкүк менен Короз», «Итканага түшкөн карышкыр».

И.С.Тургенев «Бежин шалбаасы».

Ж.Садыков «Таабалды - Пудовкин».

С.Эралиев «Жылдыздарга саякат».

К.Осмоналиев «Бүркүтчү»

М.Ауэзов «Бүркүтчү».

Т.Касымбеков «Жетим».

Жеңижок «Жер соорусу Аксы экен».

Т.Кожомбердиев «Эне жана от».

А.Кадыров. Табышмактар жана жаңылмачтар («Туулган күн» жыйнагынан).

Г.Тропольский «Кара кулак, куу машке».

Н.Носов «Билбесбектин жоруктары».

Ж.Верн «Он беш жашар капитан».

Р.Джованьоуди «Спартак».

Дж.Лондон «Секроментонун жээгинде».

VII класс

«Олжобай менен Кишимжан».

М.Байжиев «Байыркы жомок».
С.Бөлөбалаев «Айдагы жезкемпир».
Т.Касымбеков «Көк жал».
К.Акматов «Эки сап өмүр»
Ш.Абдыраманов «Жашыл аалам».
В.Распутин «Эжейим».
М.Сервантес «Дон Кихот».
Н.Байтемиров «Акыркы ок».
К.Жантөшев «Эки жаш».
Ч.Айтматов «Балалыгым».
Ч.Айтматов «Чыңгызхандын ак булуту».
Т.Үмөталиев «Айсулуу».
О.Султанов «Чарчоонун жүзүнчү ыры».
Ж.Мамытов «Буурул түндүн жомогу».
Р.Рыскулов «Космостук манифест».
Т.Кожомбердиев «Апа».
К.Акматов «Мунабия».
А.Стамов «Үч мээрим»

VIII класс

«Жаныш-Байыш».
«Карач, Көкүл».
Молдо Кылыч «Жинди суу», «Кыз-жигит».
Эсенаман «Аккан суу».
Коргол «Барпы ажыга ырдаганы», «Жеңижокко ырдаганы».
Калык «1916-жыл».
А.Жутакеев «Кайран эл».
Ч.Айтматов «Асма көпүрө», «Түнкү сугат».
А.Токтомушев «Ак мөөр».
Т.Абдумомунов «Карагул ботом».
ө.Даникеев «Көкөй кести».
К.Акматов «Мезгил».
Ж.Абдыкалыков «Ак толкундар».
К.Жусупов «Атажурт».
Ш.Бейшеналиев «Болот калем».
К.Каимов «Ийри жыландар».
М.Гапаров «Күнөстүү арал».
Ш.Үмөталиев «Турмуш ашуусу».
Н.С.Лесков «Сологой».
А.П.Чехов «Каштанка».
Дж.Лондон «Ак азуу».
З.Сооронбаева «Чоочун киши».
А.Жакыпбек «Теңири Манас».

IX класс

К. Тыныстанов «Академия кечелери».
А. Токомбаев «Аңгемелер».

К. Баялинов «Курман жылга».
А.Токтомушев «Алтын тоо».
М. Элебаев «Малай артели».
А. Осмонов «Махабат» пьесасы, «Түп суусу», «Каркыра», «Ракмандын илими», «Жоготтум» лирикалары.
С. Эралиев «Жаңыл Мырзанын керээзи».
С. Жусуев «Курманжан датка».
Т. Абдумомунов «Ашырбай».
С. Өмүрбаев «Бороондуу күндөр».
О. Орозбаев «Кыл көпүрө».
А. Стамов «Жоортул», «Нөшөрдөн кийин».
М. Гапаров «Наташа Ростованын биринчи балы».
К. Жусубалиев «Кыш», «Гимн», «Улакчы», «Муздак дубалдар».
И. Мансуров «Ак Бугу».
Т. Байзаков «Паризат».
Т. Адышова «Кылы үзүлгөн комузум».
С. Тургунбаев «Эки аска» (поэма).
К. Жусупов «Карагайчылар».
Ө. Даникеев «Бакир».
К. Каимов «Атай».
Ж. Мавлянов «Турмуш».
О. Султанов «Сен жөнүндө поэма».
Ж. Садыков «Калча».
А. Жакшылыков «Мээрим».
К. Осмоналиев «Көчмөндөр кагылышы».
Б. Өмүралиев «Тагдырдын өгөй балдары».
М. Тойбаев «Жаңы келин».
М. Горький «Бала чак», «Коновалов».
К. Жантөшев «Каныбек» драмасы.
Муса Жалилдин, Назым Хикметтин ырлары (мугалимдин тандоосу боюнча).
С.Жетимишев «Эл арасында» романы
М. Абылкасымова «Быйыл жаздын гүлдөрү көп».
К. Бобулов «Түштүк кызы», «Махабат ырлары».
Э.Турсунов «Ата Журт» романы.
К.Акматов «Архат».
А.Өмүрканов “Тушалган чагылган”.

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ БОЮНЧА ЭКРАН-ҮН ЖАНА КӨРСӨТМӨЛҮҮ КАРАЖАТТАР

Кинофильмдер: «Жамийла», «Саманчыныны жолу», «Биринчи мугалим», «Ак кеме», «Эрте келген турналар», «Жоргонун жүрүшү», «Махабат дастаны», «Атадан калган туяк», «Акбаранын көз жашы», «Бороондуу бекет», «Бетме бет», «Жараланган жүрөк», «Манасчы», «Манас, Манас... деп уран чакырып», «Махабат дастаны», «Дөнөнбай кушу», «Чыңгыз Айтматов», «Аалы Токомбаев», «Токтоболот Абдумомунов».

Грампластинкалар: «Кыргыз поэзиясынын антологиясы», «Акындык өнөрдүн антологиясы», «Кыргыз күүлөрүнүн антологиясы», «Манас» (С.Каралаев, Ш.Азизов, У.Мамбеталиев ж.б. айтуучулардан жазылып алынган табактар), «Кыргыз акын жазуучулары окушат» сериясынан (Т.Үмөталиев, Т.Сыдыкбеков, С.Эралиев, С.Жусуев, Ж.Абдыкалыков ж.б.), «Токтогул Сатылганов», «Эстебес Турсуналиев», «Ашыраалы Айталиев», «Карагул ботом», «Осмонкулдун термеси», (Замирбек Үсөнбаев). «А.Үсөнбаевдин ырлары», О.Кутманалиев («Таң алдында» романындагы Мурат ырчынын ыры); М.Рыскулов («Курманбек» драмасынан үзүндү), «Атадан калган туяк», «Эрте жаздагы турналар», «Абийир кечирбейт», «Саманчынын жолу».

Диафильмдер (кыргыз тилинде): «Мурат», «Чокчолой баатыр», «Үч бир тууган», «Кемпирдин жети баласы», «Кычан», «Саякатчы бака», «Комуз күүсү», «Баатыр жылкычы», «Токтогул Сатылгановдун өмүрү жана чыгармачылыгы», «Жомоктор», «Ажар», «Зарлык», «Көк моюн», «Бороон», «Чептен эрдин күчү бек», «Алтын куш», «Кычан», «Чыпалак бала», «Ач карышкыр», «Семетейдин Таласка келиши», «Ажал ордуна», «Атанын тагдыры», «Акыл Карачач», «Кылым карытар бир күн», «Боз үй».

Альбом-плакаттар: «Аалы Токомбаев», «Касымалы Баялинов», «Түгөлбай Сыдыкбеков», «Мукай Элебаев», «Жоомарт Бөкөнбаев», «Темиркул Үмөталиев», «Чыңгыз Айтматов», «Токтогул Сатылганов».

Альбомдор: «А.С.Пушкин», «Л.Н.Толстой», «Т.Сатылганов» (100 жылдыгына карата); «На материнском поле» (Ч.Айтматовдун чыгармасы боюнча), «Манас».

ПАЙДАЛАНУУЧУ АДАБИЯТТАР

Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун тарыхый өнүгүшүнүн негизги этаптары. Фрунзе, Илим, 1981.

Адабият терминдеринин түшүндүрмө сөздүгү. (Түзгөндөр: Ж.Шериев, А.Муратов). Фрунзе, Мектеп, 1987.

Айзерман А.С. Уроки литературы сегодня. М., Просвещение, 1974.

Акматалиев А. Жаңычылык тажрыйбадан жаралат. Фрунзе, Кыргызстан, 1986.

Акматалиев А. Ч.Айтматовго таасирленүү. Фрунзе, Мектеп, 1988.

Акматалиев А. Таңдалган чыгармалар жыйнагы. 1-2 том, Бишкек, Шам, 1997, 1998.

Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. Фрунзе, Мектеп, 1981, 1984.

Артыкбаев К. Мезгил элестери. Фрунзе, Кыргызстан, 1979.

Артыкбаев К. Талант сыры. Бишкек, КЭ, 1994.

Асаналиев К. Кыргыз совет прозасынын очерки. Фрунзе, Илим, 1957, 1961.

Асаналиев К. Түгөлбай Сыдыкбеков. Чыгармалары жөнүндө очерк. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1962.

Асаналиев К. Открытие человека современности. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1968.

Асаналиев К. Доор менен бирге. Фрунзе, Кыргызстан, 1981.

Аскарров Т. Эстетикалык жаңы сапаттарга. Фрунзе, Кыргызстан, 1980.

Барпы: изилдөөлөр, эскерүүлөр, арноолор (түзгөн Б.Шамшиев) Бишкек, КЭ, 1994.

Бобулов К. Фольклор жана адабият. Фрунзе, Кыргызстан, 1980.

Борбугулов М. Учү-кыйырсыз жол. Фрунзе, Кыргызстан, 1968.

Борбугулов М. Единство национальное и интернациональное. М., Советский писатель, 1979.

- Беленький Г.И. Теория литературы в средней школе. М., Просвещение, 1976.
- Беленький Г.И., Снежневская М.А. Изучение теории литературы. VI-X кл. Пособие для учителей. М., Просвещение, 1983.
- Воробьева Н.Н. Принцип историзма в изображении характера. М., Наука, 1978.
- Воронов В. Чыңгыз Айтматов. М., Советский писатель, 1976.
- Выготский Л.С. Избр. психолог. исследований. М., Из-во АПН РСФСР, 1936.
- Голопуров В.Г. Эстетические нормы и киргизское искусство. Фрунзе, Кыргызстан, 1982.
- Дмитриенко Н.М. Актуальные проблемы многонациональной современной прозы (на творчество Ч.Айтматова). Учебное пособие. Калинин, КГУ, 1981.
- Жигитов С. Ырлар жана жылдар. Фрунзе, Кыргызстан, 1972.
- Жигитов С. Жаңычылык жөнүндө. Фрунзе, Кыргызстан, 1975.
- Жигитов С. 20-жылдардагы кыргыз адабияты. Фрунзе, Илим, 1984.
- Жигитов С. Акындын эки өмүрү. Бишкек, 1998.
- Жигитов С. Кечээгинин сабактары, бүгүнкүнүн талаптары. Бишкек, Адабият, 1991.
- Закиров С. Кыргыз элинин макал-лакаптары, Фрунзе, Кыргызстан, 1962.
- Иманалиев К. Орто мектепте кыргыз адабиятын окутуунун методикасынын негизги маселелери. Фрунзе, Мектеп, 1973.
- Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. Фрунзе, Мектеп, 1976.
- Иманалиев К. Орто мектепте кыргыз адабияты боюнча проблемалык окууну уюштуруу иши. Фрунзе, Мектеп, 1981.
- Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуу методикасынын орчундуу маселелери. Фрунзе, Мектеп, 1984.
- Исаков Б. Окутуп тарбиялоо (мугалимдер үчүн колдонмо). Фрунзе, Мектеп, 1979.
- Исаков Б. Манас сабагы, Бишкек, 1994.
- Ишкеев Н. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы. Б., Эркин Тоо. 1994.
- Ишкеев Н. Мектептерде прозалык чыгармаларды окутуу. Бишкек, Кыргызстан, 1997.
- Кулагин П. Г. Межпредметные связи в процессе обучения. М., Просвещение, 1981.
- Кебекова Б. Кыргыз-казак фольклордук байланышы. Фрунзе, Илим, 1982.
- Керимжанова Б. А. Адабият таануу жана көркөм чеберчилик. Фрунзе, Кыргызстан, 1980.
- Кыдырбаева Р. Генезис эпоса «Манас». Фрунзе, Илим, 1980.
- Кырбашев К. «Манас» эпосунун стили. Фрунзе, Илим, 1983.
- Кудряшев Н.И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы. М., Просвещение, 1981.
- Маленов Б. Турмуш жана адабият. Фрунзе, Кыргызстан, 1981.
- Методика преподавания литературы. Под ред. З. Я. Рез, М., Просвещение, 1977.
- Маренцман В.Г. Чирковская Т.В. Проблемное изучение литературного произведения в школе. М., 1977.
- Молдовская Н.Д. Литературное развитие в процессе обучения. М., Педагогика, 1976.
- Некоторые теоретические и практические аспекты межпредметных связей: сб. науч. труд. (ред. кол. И. Белинский и др.), М., АПН СССР, 1982.
- Никольский В. А. Методика преподавания литературы в средней школе. М., Просвещение, 1971.
- Никифоров О. И. Восприятие художественной литературы. М., Книга, 1972.

- Озмитель Е. К. Наследие классики и киргизская литература. Фрунзе, Кыргызстан, 1980.
- Роткович Я. А. История преподавания литературы в советской школе. Изд-во 2-ое, исправ. М., Просвещение, 1976.
- Рез З.Я. Изучение лирических произведений в школе (IV-VII кл.). Л., Просвещение, 1968.
- Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения. М., Учпедгиз, 1963.
- Рыбникова М.А. Избр. труды: к 100 летию со дня рождения (сост. И.Е.Каплан). М., Педагогика, 1985.
- Садыков А. Кыргыз совет адабиятындагы улуттук жана интернационалдык проблема. Фрунзе, Илим, 1979.
- Садыков А. Бирдиктүү үй-бүлөдө (обзорлор, изилдөөлөр). Фрунзе, Кыргызстан, 1983.
- Соловьев Н.М., Завадская Т.Ф. Выразительное чтение в 4-8 классах. Книга для учителя. М., Просвещение, 1983.
- Субанбеков Ж. Кыргыз элинин баатырдык эпостору. Фрунзе, Мектеп, 1970.
- Таштемиров Ж. Тоголок Молдонун чыгармачылык жолу. Фрунзе, Кыргызстан, 1980.
- Таштемиров Ж. Токтогул жана акындык поэзия. Фрунзе, Илим, 1980.
- Аалы Токомбаевдин чыгармачылыгы жөнүндө сын макалалар. (Түз. К.Абдылдабеков). Фрунзе, Кыргызстан, 1980.
- Түлөгабылов М. Кыргыз адабиятындагы тарыхый жана өмүр баян романдары. Фрунзе, Илим, 1980.
- Үмөталиев Ш. Бейтааныш тааныштар. Фрунзе, Мектеп, 1981.
- Храпченко М.Б. Художественное творчество, действительность. М., Советский писатель, 1982.
- Чингиз Айтматов. (Статьи и рецензии о его творчестве). (Сост. К.Абдылдабеков), Фрунзе, Кыргызстан, 1975.
- Чотбаева Т. Т. Үмөталиевдин чыгармачылыгы. Фрунзе, Мектеп, 1978.
- Шейман Л.А., Основы методики преподавания русской литературы в киргизской школе. Пособие для учителей. Фрунзе, Мектеп, 1981, 1982.
- Цербина В.Р. Проблемы литературного образования в средней школе. (Методол. размыш. наблюд.). М., Просвещение, 1978.
- Язовицкий Е.В. Выразительное чтение как средство эстетического воспитания. Л., Учпедгиз, 1963.
- Асаналиев К. Көркөм нарк. Фрунзе, Кыргызстан, 1988.
- Байгазиев С. Калем изи. Фрунзе, Кыргызстан, 1987.
- Байгазиев С. 20-кылымдагы кыргыз драматургиясы. Б., 2003
- Гачев Г. Ч. Айтматов и мировая литература. Фрунзе, Кыргызстан, 1982.
- Джолдошева Ч. Современная киргизская повесть и проблема перевода. Фрунзе, Кыргызстан, 1985.
- Ибраимов К. Көз караш. Фрунзе, Кыргызстан, 1985.
- Ибраимов К. Мофологиялык архаика жана азыркы адабияттагы адам менен табият концепциясы. Б., 1991.
- Ибраимов К. Миф и миропонимание в гуманистической философии Ч.Айтматова. Б., 1999.
- Мирза-Ахметова Н. Национальная эпическая традиция в творчестве Чингиза Айтматова, Ташкент, Фан, 1980.

- Озмитель Е. Теория литературы. Фрунзе, Мектеп, 1986.
- Садыков А. Мезгил менен адымдаш. Фрунзе, Кыргызстан, 1987.
- Үкүбаева Л. Ч.Айтматовдун каармандарынын көркөм дүйнөсү. Фрунзе, Кыргызстан, 1986.
- Эдилбаев К. Мезгилдин чакырыгы. Фрунзе, Кыргызстан, 1980.
- Кыргыз совет адабиятынын тарыхы, 1-2-том. Фрунзе, Илим, 1981, 1990.
- Эркебаев А. Сын жана сынчылар. Фрунзе, Кыргызстан, 1986.
- Эркебаев А. Малоизученные страницы истории киргизской литературы. Б., 1999.
- Элебаев М. Жарыяланбаган чыгармалар. Бишкек, Адабият, 1992.
- Муратов А. V-IX класстарда адабият теориясын окутуу. Бишкек, Мектеп, 1990.
- Байгазиев С. Улуу «Манас» улутубуздун тил жана дил бешиги. Бишкек. 1994.
- Байгазиев С. Мектепте жазуучунун чыгармачылык индивидуалдуулугун үйрөнүү: Мукай жана Жусуп. Бишкек, 1993.
- Исаков Б. «Манастын жети осуяты». Бишкек, 1997.
- Борбугулов М. Адабият теориясы. Бишкек, 1996.
- Даутов К. Терендиктер жана бийиктиктер. Ф., 1991.
- Кыргыз адабияты: энциклопедиялык окуу куралы. Б., МТЖЭБ, 2004.
- Кыргыз адабиятынын тарыхы. 7 томдук (А.Акматалиевдин редакциялоосунда), Б., 2003.
- Кыргыз адабият таануусу жана сыны. 2 томдук (А.Акматалиевдин редакциялоосунда), Б., 2004.
- Кыргыз адабияты (Терминдердин түшүндүрмө сөздүгү). Түз: Ж.Шериев, А.Муратов, КЭБР, Бишкек, 1994.; кийинки басылышы 2004.
- Байгазиев С., Рысбаев С. Педагогикалык тажрыйба: изденүүлөр жана табылгалар. Бишкек, 1992.
- Рысбаев С. Баланы көркөм сөз менен тарбиялоо. Кант, 1998.
- Муратов А. Сочинение кандайча жазылат? Бишкек, 1991.
- Муратов А. Адабият – ыйман сабагы. Бишкек, Кыргызстан, 1993.
- Муратов А. Дилбаян сырлары. Б., 2004.
- Шериев Ж., Муратов А. Адабият теориясы. Б., 2004.
- Рысбаев С.К. Азыркы кыргыз балдар адабияты: проблемалар жана портреттер. Бишкек, 1998.
- Рысбаев С. Окуучунун дилбаяны. Б., 2004.
- Ботоканова С. А.Токомбаевдин «өлбөстүн үрөнү» драмасын 9-класста окутуу. Фрунзе, Илим, 1986.
- Ботоканова С. Ж.Турусбековдун «Ажал ордуна» драмасын 10-класста окутуу. Фрунзе, Илим, 1986.
- Ботоканова С. Б.Жакиевдин «Адамдын тагдыры» драмасын 7-класста окутуу. Фрунзе, 1989.

Абдыкерим Муратов
Советбек Байгазиев

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНЫН ПРОГРАММАСЫ

Нускасы 200 даана
КББАнын «Билим» басма борборунда басылды
Бишкек ш. Эркиндик гул. 25